अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

पाठ्यक्रम शैक्षिक क्षेत्रको निर्दिष्ट लक्ष्यसम्म पुग्ने एउटा गोरेटो हो । पाठ्यक्रमको अभावमा शिक्षण विश्रृङ्खलित र अव्यवस्थित बन्न जान्छ । पाठ्यक्रमको शिक्षणलाई उद्देश्यमूलक बनाउन सहयोग पुग्दछ । भाषा पाठ्यक्रम भाषा शिक्षणका निम्ति तयार पारिएको पाठ्यक्रम हो । यसमा भाषिक सिप आर्जनका पूर्व सङ्गठित रूपमा व्यवस्थित गरिएको हुन्छ ।

पाठ्यक्रम अङ्ग्रेजी शब्द 'करिकुलम' को नेपाली रूपान्तरण हो । अङ्ग्रेजीको 'करिकुलम' शब्द ल्याटिन भाषाको 'कुरेरे' शब्दबाट बनेको हो । 'कुरेरे' शब्दको अर्थ 'टु रन' अथवा 'दौडनु' भन्ने हुन्छ । त्यसैले 'करिकुलम' शब्दको अर्थ 'दौडको मैदान' भन्ने हुन्छ (भण्डारी, २०६८ : १६५) । पाठ्यक्रमलाई शिक्षाको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि बनाइएको समग्र कार्यक्रमका रूपमा लिने गरिन्छ । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको परिधिभित्र रहेर शिक्षण प्रक्रियामा पाठ्यक्रम शैक्षिक क्षेत्रको निर्दिष्ट लक्ष्यसम्म पुग्ने एउटा विद्यार्थी र शिक्षकलाई अध्ययन अध्यापनका लागि बनाइएको समग्र कार्यक्रमका रूपमा लिने गरिन्छ । पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको परिधिभित्र रहेर शिक्षण प्रक्रियामा विद्यार्थी र शिक्षकलाई अध्ययन अध्यापनका लागि सजिलो पार्न तयार पारिएको सहायक सामग्री पाठ्यपुस्तक हो । पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमले निर्धारित उद्देश्य तथा उपलब्धि प्राप्तिका लागि तयार पारिन्छ ।

पाठ्यक्रमलाई विभिन्न विद्वान्हरूले आ-आफ्नै ढङ्गले परिभाषित गरेका छन् :

- "विद्यालयभित्र र बाहिर विद्यार्थीमा ऐच्छिक उपलब्धिहरू प्राप्त गराउन विद्यालयद्वारा गरिने सम्पूर्ण प्रयासलाई पाठ्यक्रम भन्दछन् ।" - हिल्डा टावा
- "पाठ्यक्रम शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रम हो ।" - रा.शि.प.यो. २०२८

– "पाठ्यक्रम भन्नाले उद्देश्य, लक्ष्य, विषयवस्तु, प्रक्रिया, स्रोत, मूल्याङ्कनका साधन आदि बुझिन्छ, जसलाई विद्यालय भित्र तथा बाहिर कक्षा शिक्षण वा सम्बन्धित कार्यक्रमद्वारा पूरा गर्न योजनाबद्ध प्रयास गरिएको हुन्छ ।" - डिक्सनरी अफ एजुकेसन

यसरी माथिका परिभाषाहरूका आधारमा पाठ्यक्रमलाई सिकाइका लागि तयार पारिएको एक बृहत् योजनाका रूपमा लिन सकिन्छ ।

पाठ्यक्रमभित्र तहगत, कक्षागत, विषयगत एवम् पाठगत उद्देश्यहरू निर्धारित गरिएका हुन्छन् । शिक्षण गर्दा आवश्यक पर्ने शैक्षिक सामग्री, शिक्षण विधि एवम् मूल्याङ्कन प्रविधि समेत प्रत्येक सिपका लागि स्पष्ट रूपले निर्धारण गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उक्त कुराहरूलाई सहज बनाउन पाठ्यपुस्तक निर्धारण गरिएको हुन्छ । पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा निर्धारण गरिएन भने पाठ्यपुस्तक उपलब्धिपूर्ण बन्न सक्दैन ।

पाठ्यक्रम एक बृहत् योजना हो । पाठ्यक्रमले राष्ट्रिय धरातलमा उभिएर राष्ट्र एवम् समाजको आवश्यकतालाई ख्याल गरी उपयुक्त जनशक्ति उत्पादन गर्ने आधुनिक तथा समसामयिक विषयवस्तुको उत्पादन गर्न सहयोग तथा समसामयिक विषयवस्तु उत्पादन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । यसमा सिकारुको समेत आवश्यकता र चाहनालाई ख्याल गरी सामाजिक परिवेशअनुकूल नवीन ज्ञान दिन सहयोग गर्दछ । यसरी हेर्दा पाठ्यक्रम एक शैक्षिक योजना हो । यसले शैक्षिक कार्यक्रममा विभिन्न उमेर तथा क्षमताका विद्यार्थीका लागि भाषिक सिप हासिल गराउन सम्पूर्ण शैक्षिक क्रियाकलापको पूर्वयोजना निर्माण गर्दछ ।

यसरी भाषा पाठ्यक्रम भनेको भाषा शिक्षणका उद्देश्य पूरा गराउनका लागि तयार पारिएको योजनाबद्ध व्यवस्थित कार्यक्रमको खाका हो । भाषा पाठ्यक्रमले सुनिश्चित कार्यकलाप र प्रक्रियाहरू अँगालेर विद्यार्थीहरूमा भाषाशिक्षणका अपेक्षित उद्देश्य हासिल गराउन समग्र भाषा सिकाइ अनुभवहरूको दिग्दर्शन प्रस्तुत गरेको हुन्छ ।

भाषा स्वयम्मा सिपमूलक विषय भएकाले भाषा पाठ्यक्रम पनि सिपमूलक प्रयोग अभ्यासमा केन्द्रित रहेको हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६० : २७०) ।

यसरी हेर्दा शैक्षिक उपलब्धि हासिल गराउनका लागि पाठ्यक्रमले सम्पूर्ण दायित्व बोकेको हुन्छ । पाठ्यक्रमको उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि पाठ्यपुस्तकको सहयोग पुऱ्याउँछ । जसले शिक्षक र विद्यार्थी दुबैलाई सहज र निर्देशकको काम गरेको हुन्छ । त्यस्तो पाठ्यक्रमको दायित्व बोकेको पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूप तयार पार्नु अत्यन्तै आवश्यक हुन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण भए नभएको थाहा पाउन अनुसन्धान कार्य गर्नु आवश्यक हुन्छ । यसै अनुरूप यस अध्ययनमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमअनुरूप छ वा छैन भनी पत्ता लगाउनु खोजिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को अध्ययन शीर्षक रहेको छ । उक्त पुस्तकको लेखन तथा सम्पादन धिरेन्द्र प्रेमर्षि र धमेन्द्र विह्वलले गरेका हुन् । उक्त पुस्तकलाई पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

१.२ समस्याकथन

कुनै पनि अनुसन्धान कार्य गर्नु पूर्व त्यस विषयवस्तुसम्बन्धी के कस्ता समस्याहरू रहेका छन् भनी अनुसन्धेय विषयवस्तुलाई समस्याका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । अनुसन्धान कार्यका सिलसिलामा समस्या भन्नाले अनुसन्धेय समस्या अथवा अनुसन्धानको विषयवस्तु भन्ने बुझिन्छ (बन्धु, २०६५ : १७) । चयन गरिएको शोध शीर्षकअन्तर्गत मुख्य मुख्य समस्या वा प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित समाधान वा उत्तरहरू नै समस्याकथन हो (शर्मा र लुइँटेल, २०५२ : २५) । यो शोधको महत्त्वपूर्ण अङ्ग हो र सम्पूर्ण शोधकार्य समस्यामै केन्द्रित भई त्यसैको समाधान तिर लक्षित हुनुपर्छ । शोधको शीर्षकले समस्याको सङ्केत गरेको हुनुपर्दछ ।

भाषा शिक्षण भनेको भाषिक सिपहरूको शिक्षण हो । भाषा शिक्षणलाई सुव्यवस्थित र उद्देश्यपूर्ण बनाउनका लागि पाठ्यक्रम निर्माण गरिनु पर्दछ । पाठ्यक्रमको प्रकृति पनि सिपमूलकतामा केन्द्रित हुनुपर्दछ । भाषा पाठ्यक्रममा लक्षित सिपमूलक

उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्नका लागि भाषापाठ्यपुस्तकको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । भाषा पाठ्यक्रम जतिसुकै राम्रो बनाए तापनि सोही अनुरूपको पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्न सकिएन भने पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न सकिँदैन । त्यसैले भाषापाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूपतामा आधारित छ कि छैन भनी अध्ययन गर्नु समुचित देखिन्छ ।

भाषा पाठ्यक्रमले निर्देश गरेअनुरूपका उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि पाठ्यपुस्तकको महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने हुँदा भाषापाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा निकै ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । पाठ्यपुस्तक लेखनमा आवश्यक सिप र प्राविधिक दक्षताको अभावका कारण कतिपय कुरामा परिष्कार तथा परिपक्वता आउन सकेका छैनन् । गुणस्तरीयताको दृष्टिले पनि खासै ध्यान दिइएको पाइँदैन । त्यसैले कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा पाठ्यक्रमले निर्देश गरेबमोजिम के कस्ता कुराहरू छन् । के के कुराहरू पाठ्यपुस्तकमा समेट्न सकिएको छैन भन्ने कुराको खोजीमा यो शोध प्रस्ताव केन्द्रित रहेको छ । पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमको मर्मअनुरूप के कसरी प्रस्तुत गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा समेटिएका विभिन्न विधा तथा पाठ्यवस्तुको क्षेत्र र क्रम तथा अभ्यासहरूको उपयुक्त ढङ्गले प्रस्तुतीकरण गरिएको छ कि छैन, उद्देश्यअनुरूप सिपमूलक अभ्यासको व्यवस्था गरिएको छ कि छैन भन्ने जस्ता कुरा निक्यौल गर्नु नै यस अध्ययनको मुख्य समस्या रहेको छ ।

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमअनुरूपताको खोजी गर्नु महत्त्वपूर्ण कुरा भएकाले प्रस्तुत शोधकार्यका समस्याहरू निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले के कस्तो छ ?

(ख) कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा विधा, क्षेत्र र क्रम तथा पाठ्यवस्तुको पाठ्यक्रमअनुरूप छन् छैनन् ?

(ग) आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तक के कस्तो छ ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि निम्नलिखित उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ :

(क) पाठ्यक्रमअनुरूपताका उद्देश्यका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को अध्ययन गर्नु,

(ख) कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा विधा, क्षेत्र र क्रम तथा पाठ्यवस्तुको पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन गर्नु,

(ग) आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता

भाषा शिक्षण गर्नु भनेको भाषिक सिपहरूको शिक्षण गर्नु हो । अन्य विषयको शिक्षण गर्नु विषयवस्तुलाई महत्त्व दिइन्छ तर भाषा शिक्षणमा भाषालाई नै साधन र साध्य मानेर सिपगत शिक्षण गर्नुपर्दछ । त्यसैले अन्य विषयको भन्दा भाषिक सिप शिक्षणका लागि बनाइएका भाषा पाठ्यक्रमको प्रकृति पनि फरक हुन्छ । समयको परिवर्तनसँगै भाषामा पनि परिवर्तन हुने हुँदा भाषा पाठ्यक्रममा पनि संशोधन हुनु आवश्यक हुन्छ । वि.सं. २०६४ सालमा भएको पाठ्यक्रमअनुरूप कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** लेखिएको छ । यस पाठ्यपुस्तक लेखन गर्दा पाठ्यक्रमअनुरूपता आधारित छ कि छैन भनी जान्नु आवश्यक हुन्छ । पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तक हुनुपर्दछ । यदि पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तक नभएका पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । त्यसैले यस शोधकार्यमा उक्त कुरा पत्ता लगाउन खोजिएको छ । पाठ्यक्रमअनुरूप तयार नभएको पाठ्यपुस्तकले विद्यार्थी र अभिभावकको आवश्यकता चाहना इच्छा र आकाङ्क्षाहरू परिपूर्ति गर्न सक्दैन । पाठ्यक्रमले विद्यार्थीका रुचि, पाठ्यविषय तथा मूल्याङ्कन उक्त विषयहरू उपयुक्त ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ की छैन भनी अध्ययन गर्न यो अध्ययन सान्दर्भिक रहेको छ ।

यस पाठ्यक्रमअनुरूपताका क्षेत्रमा विभिन्न शोधार्थीहरूबाट विभिन्न शीर्षकका आधारबाट पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गरिएको भेटिन्छ । प्राथमिक, माध्यमिक, उच्च

माध्यमिक तथा स्नातक तहमा समेत पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन भएको भेटिन्छ । अतः प्रस्तुत शीर्षक पाठ्यक्रमअनुरूपताको आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को अध्ययन गर्नु आवश्यक छ । साथै यस अध्ययनले पाठ्यक्रमअनुरूपता समय सापेक्ष विद्यार्थीको रुचि, क्षमता साथै पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सुधारमा समेत महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने हुँदा प्रस्तुत अध्ययनको सान्दर्भिकता रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको औचित्य

पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्ने सन्दर्भमा अहिले सम्म जे जति अध्ययन भए तापनि अहिले सम्म कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा अध्ययन भएको छैन । वि.सं. २०६४ मा पाठ्यक्रमअनुरूप कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** लेखिएको र सो पुस्तकका बारेमा अध्ययन भएकाले प्रस्तुत शोध औचित्यपूर्ण छ ।

१.६ अध्ययनको सीमा

कुनै पनि विषयवस्तुको अध्ययन अनुसन्धानको क्षेत्र व्यापक हुन्छ । त्यसैले कुनै पनि अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले नै यस विषयमा यी कार्यहरू मात्र गर्न सकिन्छ भनेर किटान गर्नुपर्दछ । अध्ययनको क्षेत्र र सीमा प्रस्ट भयो भने शोधकार्य व्यवस्थित किसिमले अगाडि बढ्न सक्छ । अनुसन्धान कार्यमा निश्चित बाटो पहिल्याउँछ । शङ्का र द्विविधा हटाउँछ । त्यसैले अध्ययनको सीमाङ्कन गर्नु आवश्यक हुन्छ । अतः प्रस्तुत शोधलाई निम्नानुसार सीमाङ्कन गरिएको छ :

- प्रस्तुत अध्ययन कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमको केन्द्रीयतामा सीमित रहेको छ ।
- प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा विश्लेषण भए नभएको मात्र हेरिएको छ ।
- पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले पाठहरूको प्रयोग र क्षेत्र, क्रमको अध्ययनमा सीमित रहेको छ ।

१.७ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत अध्ययनलाई व्यवस्थित गर्न आठ वटा अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । आवश्यकताअनुसार विभिन्न शीर्षक, उपशीर्षक राखी शोधपत्रको रूपरेखालाई अन्तिम रूप दिइएको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

अध्याय तिन : सैद्धान्तिक अवधारणा

अध्याय चार : अध्ययन विधि र प्रक्रिया

अध्याय पाँच : पाठ्यक्रमअनुरूपताका उद्देश्यका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को अध्ययन

अध्याय छ : कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा विधा, क्षेत्र र क्रम तथा पाठ्यवस्तुको पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिको अध्ययन

अध्याय सात : आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

अध्याय आठ : सारांश, निष्कर्ष, सुझाव र उपयोगिता

सन्दर्भसूची

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

२.१ परिचय

अनुसन्धान को सिलसिलामा सम्बन्धित विषय शीर्षकमा यसभन्दा अघि भए गरेका कार्यहरूको अध्ययन गरी तिनको सारांश वा समीक्षात्मक टिप्पणी प्रस्तुत गर्नु नै पूर्वकार्यको पुनरावलोकन हो । कुनै पनि अनुसन्धान गर्नुपूर्व प्रस्तुत विषयमा पहिले के कति अनुसन्धान भएका छन् भनी खोजी गर्नु आवश्यक हुन्छ । वर्तमानमा आफूले अनुसन्धान कार्य गर्नुभन्दा पहिले गरेका उक्त विषयका सम्बन्धमा समीक्षात्मक अध्ययन गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । अनुसन्धानका क्रममा सम्बन्धित विषयमा त्यस अघि सम्पन्न गरिएका कार्यहरूको मूल्याङ्कन गर्नु आवश्यक हुन्छ । विगतको मूल्याङ्कन विना गरिएको कार्य असफल हुन्छ । पूर्वकार्यको अध्ययनले अनुसन्धानलाई अनुसन्धेय समस्याको अवगत गराइ अध्ययन गर्न खोजिएको विषयमा थप मार्गनिर्देशन प्रदान गर्दछ । यस अध्ययनका क्रममा पनि पाठ्यक्रमअनुरूपतासँगै सम्बन्धित भई गरिएको अध्ययन अनुसन्धानलाई पूर्वकार्यको रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.२ पूर्वकार्यको समीक्षा

आचार्य (२०५९) द्वारा ‘कक्षा छको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन’ नामक शीर्षकमा प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा कक्षा छको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको पाठ्यक्रममा उद्देश्यहरूसँगको तालमेल पहिचान गर्नु, कथाहरूलाई पाठ्यक्रमका क्षेत्र र क्रमका आधारमा समीक्षा गर्नु, नमुना अभ्यासको विश्लेषण गर्नु, कथाहरूको छनोट र स्तर कस्तो छ पहिल्याउनु जस्ता महत्त्वपूर्ण उद्देश्यहरू राखेर प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । पुस्तकालय अध्ययन कार्यबाट पूरा गरिएको प्रस्तुत अध्ययन विद्यार्थीको स्तरअनुकूल पाठ्यक्रम सुहाउँदो कथागत उद्देश्यको तालमेल नमिलेको, कथाहरूको रखाइमा सरलदेखि जटिलताको क्रममा नराखिएको, अभ्यासमा सिर्जनात्मक अभ्यासलाई महत्त्व नदिइएको, कथाहरूको छनोट र स्तरणमा पनि ख्याल नगरिएको निष्कर्षहरू निकालिएको छ ।

भट्टराई (२०६१) द्वारा 'कक्षा आठको नेपाली पाठ्यक्रमअनुसारका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन' नामक शोध शीर्षकमा शोधपत्र प्रस्तुत गरेकी छन् । उक्त शोधपत्रमा अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको पाठ्यक्रमअनुरूपता पहिल्याउने, कथाहरूको संरचनात्मक तथा भाषिक पक्षहरूको विश्लेषण गर्ने, भाषा शिक्षणका दृष्टिले उक्त कथाहरूको प्रयोजन केलाउने, छनोट र स्तरणका आधारमा कथाको समीक्षा गर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

फुँयाल (२०६२) द्वारा 'कक्षा आठको हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तकमा विश्लेषणात्मक अध्ययन' नामक शीर्षकमा शोध प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा विश्लेषण गर्नु, आन्तरिक र बाह्य विशेषताहरूको विश्लेषण गर्नु, सबल र दुर्बल पक्षहरू पहिल्याउनु उद्देश्यहरू राखेर शोध प्रतिवेदन प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा पाठ्यपुस्तकमा स्पष्ट निर्देशन नदिइएको, स्तरअनुरूप वाक्य गठन नभएको, भाषिक सिपलाई समेट्न अभ्यास नराखिएको, विधागत रखाइक्रम नमिलेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

निरौला (२०६२) द्वारा 'माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमअनुरूपता' नामक शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको विश्लेषणात्मक अध्ययन, पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमअनुरूपताको विश्लेषण तथा उक्त तहको नेपाली विषयको पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकका कमी कमजोरीहरूको पहिचान र सुझावहरू पेस गर्नुजस्ता उद्देश्यहरू राखेर प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ । उक्त अध्ययन व्यक्तिलाई बढी जोड दिइएको भाषिक सिपको सन्तुलित र क्रमबद्ध प्रस्तुति नभएको पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेअनुरूप विधाको क्षेत्र र क्रम पाठ्यपुस्तकमा नमिलाइएको जस्ता निष्कर्षहरू प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा भाषाका बोध र अभिव्यक्ति दुबै पक्षमा ख्याल गर्नुपर्ने, भाषिक सिपलाई

सन्तुलन गरिनु पर्ने, विधाको क्षेत्र र क्रमलाई पाठ्यक्रमको आधारमा पाठ्यपुस्तकमा मिलाएर राखिनुपर्ने निष्कर्ष रहेको पाइन्छ ।

पाण्डे (२०६३) द्वारा 'कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट नमुना अभ्यासको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन' नामक शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा नमुना अभ्यासको विश्लेषण गर्नु, नमुना अभ्यासहरू पाठ्यक्रमअनुरूपतामा आधारित छ कि छैन केलाउनु, विद्यार्थीको स्तरअनुरूप भए नभएको केलाउनु तथा तथ्यका आधारमा कमी कमजोरी पत्ता लगाइ सुझाव प्रस्तुत गर्नु जस्ता उद्देश्यहरूलाई पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा अभ्यासमा निर्देशनहरू नभएकाले शिक्षक तथा विद्यार्थीहरू अलमलिन सक्नु, अभ्यासहरू विद्यार्थीको स्तरअनुरूप नभएर जटिल किसिमका भएका, वस्तुगत प्रश्नमा ध्यान नदिइएको, शब्दभण्डारअन्तर्गत राख्न उपयुक्त अभ्यासलाई अन्य स्थानमा राखिएको कुराहरू निष्कर्षको रूपमा रहेको छ ।

राई (२०६६) द्वारा 'निम्न माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन' नामक शीर्षकमा शोधपत्र प्रस्तुत गरेकी छिन् । उक्त शोधपत्रमा विषयवस्तुगत दृष्टिकोणबाट निम्न माध्यमिक तहमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषण, छनोट र स्तरणका आधारमा केलाएर प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा ऐतिहासिक कथालाई प्राथमिकता नदिएको, कथाको लम्बाई नमिलेको र समग्रमा कथाको सङ्ख्या नै कम भएको निष्कर्षको रूपमा रहेको छ ।

सुवेदी (२०६६) द्वारा 'पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा नौको वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन' नामक शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट गरिएका कथाहरूलाई पाठ्यक्रमअनुरूपतका आधारमा विश्लेषण गर्नु, कथाहरूले पाठ्यक्रको उद्देश्य पूरा गर्छ गर्दैन निर्क्यौल गर्नु तथा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको स्थानका बारेमा अध्ययन गरी सुझाव दिनु जस्ता उद्देश्यहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा

पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले तिनवटा कथाहरू मात्र समावेश गरिएको जुन सान्दर्भिक नभएको, उद्देश्य प्राप्तिमा पूर्णता नभएको, कथाहरू कक्षा नौका विद्यार्थीहरूको उद्देश्य, तह र रुचिअनुरूप देखिएको, भाषापाठ्यपुस्तकमा विधागत पाठहरूमा एकीकृत गरी व्याकरण शिक्षण गर्नुपर्ने आधुनिक धारणालाई अवलम्बन नगरिएको जस्ता निष्कर्षहरू निकालिएका छन् ।

सुवेदी (२०६६) द्वारा 'कक्षा आठको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको कथाहरूको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन' नामक शोध शीर्षकमा शोधपत्र प्रस्तुत गरेकी छन् । उक्त शोधपत्रमा कक्षा आठको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको प्रयोजन तथा उद्देश्यअनुसार अभ्यासहरूको विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । साथै उक्त अध्ययनमा कक्षा आठको पाठ्यपुस्तक प्रयोग गरिएको कथाहरूलाई पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा विद्यार्थीको स्तरअनुकूल कथाहरू छनोट गरिएको, सरलदेखि जटिलको क्रममा मिलाएर कथाहरू नराखिएको र सृजनात्मक अभ्यासलाई पनि महत्त्व दिनुपर्ने लगायतका सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको कुरा निष्कर्षको रूपमा रहेको छ ।

श्रेष्ठ (२०६७) द्वारा 'कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताबको विश्लेषणात्मक अध्ययन' शीर्षकमा अध्ययन गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्नु, बाह्य र आन्तरिक विशेषताका आधारमा विश्लेषण गर्नु र त्यसका सबल दुर्बल पक्ष पहिल्याउनु उद्देश्यका आधारमा शोधपत्र प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यअनुरूप अभ्यास नभएको व्यवस्थापन पक्षको कमजोरी रहेको, पाठ्यक्रमका विधाका आधारमा विषय क्षेत्र उल्लेख गरिनु पर्ने, पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको रुचि, क्षमता, स्तर, उमेर र आवश्यकतालाई ध्यान दिनुपर्ने निष्कर्षको रूपमा रहेको छ ।

कोइराला (२०७०) द्वारा 'पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा पाँचको हाम्रो नेपाली किताबको नमुना अभ्यासको अध्ययन' नामक शोध शीर्षक प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोध शीर्षकमा पाठ्यक्रमअनुरूपताको दृष्टिले नमुना अभ्यासको विवेचना गर्नु,

अभ्यासहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु, तथ्यका आधारमा कमी कमजोरीहरू सुधारका लागि सुझाव पेस गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । उक्त अध्ययन पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यमा सीमित रहेको छ । उक्त अनुसन्धानमा पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूर्ति गर्नु पाठ सम्बद्ध नमुना अभ्यास र सिर्जनात्मक अभ्यासको सहयोग पुऱ्याएको तर पनि केही कमजोरीहरू रहेका, अभ्यासमा शिक्षक तथा विद्यार्थीका लागि पर्याप्त निर्देशन नदिइएकाले कतिपय ठाउँमा अन्योल हुन सक्ने सम्भावना, स्तरभन्दा कठिन र बोझिला अभ्यासहरू रहेका समूहगत अभ्यासहरू प्रत्येक अभ्यासमा भएकाले पाठ्यक्रमको उद्देश्यमा सहयोग पुग्ने, पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा गर्ने प्रयोजनले हरेक विधामा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ जस्ता चारै सिप सिकाउन सकिने अभ्यासहरू राखिएका, अभ्यासहरू सरलदेखि जटिलताको क्रममा हेर्दा पाठ्यक्रमअनुरूप समायोजन गर्ने प्रयास गरिएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

बम (२०७०) द्वारा 'पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा दसको वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन' नामक शोध शीर्षक प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोध शीर्षकमा तयार पारिएको शोधकार्यमा पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप कथाका पाठहरूमा दिइएका अभ्यासको विश्लेषण गर्नु, पाठ्यक्रमको क्षेत्र र क्रमका आधारमा पहिचान गर्नु, भाषिक छनोट र स्तरणको निरूपण गर्नु, पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूलाई पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा विश्लेषण गर्नु जस्ता कार्यहरू गरिएको छ । उक्त अध्ययन पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यमा सीमित रहेको छ । उक्त अध्ययनमा नेपाली भाषा पाठ्यक्रमले भाषिक सिपको विकास गराउने उद्देश्य राखि कथा विधालाई पनि समावेश गरिएको, सुनाइ र बोलाइ सिपसँग सम्बन्धित भई आफूले सुनेका, देखेका र अनुभव गरेका कुरालाई समेटी अभिव्यक्ति दिन कथाहरू सहयोगी भएका व्याकरण शिक्षणमा आगमन विधिलाई महत्त्व दिइएको, कथाहरू, विद्यार्थीको उमेर, तह, क्षमता र रुचिअनुरूप नै भएका, चारवटै भाषिक सिप विकासका लागि कार्यकलापहरू निर्धारण गरिएका, अभ्यास खण्डमा विषयगत प्रश्नलाई महत्त्व दिइएको तर वस्तुगत प्रश्नलाई वेवास्ता गरिएको जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ ।

दवाडी (२०७०) द्वारा 'पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा स्नातक नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन' नाम शोध शीर्षक प्रस्तुत गरिएको छ । उक्त शोधकार्यमा पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा स्नातक नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्नु, पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट पाठहरू पाठ्यक्रमका उद्देश्य पूर्तिमा सहयोगी भए नभएको पत्ता लगाउनु क्षेत्र र क्रम अनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन गर्नु जस्ता उद्देश्यहरू राखेर प्रतिवेदन तयार पारिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यमा सीमित छ । उक्त शोधमा पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप निर्माण भएको साहित्यिक विधाहरू पाठ्यक्रमअनुरूप रहेका, पाठ्य विषयहरू पाठ्यक्रमका क्षेत्रअनुरूप रहेका, तर अध्यायहरूले पाठ्यक्रमको क्रमलाई पालना नगरेका, अभ्यासहरू पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूर्तिमा सहयोगी भएका, पाठ्यक्रमले पाठ्यवस्तु विभिन्न क्षेत्र जस्तै : शिक्षा, सूचना, मनोविज्ञान आदिलाई विषयवस्तुका रूपमा लिइएको छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

यसरी माथि उल्लिखित विभिन्न शोधपत्रहरूको अध्ययन गर्दा कुनै खास तहको वा कुनै कक्षाको कुनै निश्चित विधा वा पक्षमा मात्र केन्द्रित भई शोधकार्य गरिएको पाइन्छ । अहिलेसम्म जे जति अध्ययन कार्य भएता पनि कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** (२०६४) मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम (२०६४) अनुरूप छ छैन, समय सान्दर्भिकतालाई के कसरी उपयोग गरिएको छ, पाठ्यक्रमको उद्देश्यलाई पूर्ति गर्न सहयोग गर्छ गर्दैन, पाठ्यक्रमको क्षेत्र र क्रमअनुरूपताका दृष्टिले के कस्तो छ भन्ने सन्दर्भमा कसैले कतैबाट पनि अध्ययन कार्य गरिएको पाइँदैन । त्यसैले पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को अध्ययन गर्नु समीचिन देखिन्छ ।

२.३ पूर्वअध्ययनको महत्त्व

पूर्वअध्ययन भनेको पहिले गरेका विभिन्न कार्यहरूको अध्ययन भन्ने बुझिन्छ । अनुसन्धान गर्ने क्रममा सबैभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा त्यस पूर्व के कति अध्ययन अनुसन्धान भएका छन् र के कति अनुसन्धान कार्य बाँकी छन् भन्ने कुराको जानकारी लिने काम पूर्व अध्ययनमा गरिन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गरेपछि त्यस विषयमा अघि सम्पन्न भएका कार्यहरूको यथास्थिति स्पष्ट हुन्छ र यसैका आधारमा आफ्नो

अनुसन्धानको औचित्य स्पष्ट हुन्छ (बन्धु, २०६५ : २२) । त्यसैले पूर्वअध्ययन अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

पूर्वअध्ययन कार्यले पहिले भएका कार्यहरूको जानकारी प्रदान गर्नुका साथै भावी अध्ययनका लागि रूपरेखा तयार गर्दछ । आफूले अनुसन्धान गर्न लागेका विषयका सम्बन्धमा कुन प्रयोजले कुन पद्धति र विधि अपनाएर के कति काम गरेको छ, उक्त शोधकार्य आफूले शोध गर्न लागेको शीर्षकको प्रयोजन र प्रकृतिसँग के कति मिल्दछ वा मिल्दैन, त्यससम्बन्धी के कस्ता समस्याहरू बाँकी छन् भनी अनुसन्धान गर्ने व्यक्तिले थाहा पाउनु आवश्यक हुन्छ । यसले आफ्नो शीर्षकका विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरिसकेका कुराहरू पुनः दोहोरिने सम्भावनाबाट जोगाउँछ । पूर्वकार्यको समीक्षाले त्यस शीर्षकमा त्यसभन्दा अगाडि गरिएको अध्ययन अनुसन्धान अपूर्ण, अपर्याप्त, खण्डनीय, मण्डनीय आदिमध्ये के छ भन्ने कुरा पुष्टि गर्दछ र यसमार्फत् शोधको औचित्य सावित हुन जान्छ (लामिछाने र अन्य, २०६९ : १४१) । यसरी शोधकार्यलाई अर्थपूर्ण सजिलो, सान्दर्भिक र समस्यायुक्त बनाउन पूर्वकार्यको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ ।

अध्याय तिन

सैद्धान्तिक अवधारणा

३.१ पाठ्यक्रमको परिचय

अङ्ग्रेजी भाषाको 'करिकुलम' बाट रूपान्तरण भएर नेपालीमा पाठ्यक्रम शब्द बनेको हो । ल्याटिन भाषाको 'कुरेरे' शब्दबाट निर्मित करिकुलम शब्दले 'दौडको मैदान' अर्थात् धावनमार्ग भन्ने अर्थ दिन्छ (भण्डारी, २०६८ : १६५) । त्यसैले धावनमार्ग रूपी कार्यक्रमको रूपमा पाठ्यक्रमलाई अर्थाउन सकिन्छ । विद्यार्थीले शिक्षा रूपी दौडलाई पाठ्यक्रम रूपी मैदानमा दौडेर आफ्नो गन्तव्य स्थानमा पुग्न सफल हुन्छन् । समयको परिवर्तनसँगै पाठ्यक्रमको अवधारणामा समेत परिवर्तन आएको पाइन्छ । परम्परागत समयमा पाठ्यक्रमले पढाउने विषयवस्तु वा पाठ्यांशलाई मात्र बुझाउँथ्यो भने वर्तमानमा अति व्यापक रूपबाट शिक्षण सिकाइको योजना र सम्पूर्ण सिकाइ अनुभवहरूको सङ्गठनलाई लिइएको पाइन्छ ।

पाठ्यक्रम शैक्षिक कार्यक्रमको एउटा बृहत् योजना हो, जसले शिक्षाका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि सहयोग पुऱ्याउँछ । पाठ्यक्रम शैक्षिक क्रियाकलापको समग्र रूप हो जहाँ विद्यार्थीले कक्षाकोठाभित्र र बाहिर सिक्ने सम्पूर्ण शैक्षिक गतिविधिहरू समावेश गरिएको हुन्छ । कुनै निश्चित उद्देश्य प्राप्तिका लागि कुन कुन विषयवस्तु प्रयोग गर्ने भन्ने निर्देशन कार्य पाठ्यक्रमले गर्दछ । शिक्षण प्रक्रियालाई निश्चित दिशातिर अभिमुख गराउने कार्य पाठ्यक्रमले गर्दछ । पाठ्यक्रमले विद्यालयको सम्पूर्ण जीवन र कार्यक्रमलाई जनाउँछ । यसरी हेर्दा पाठ्यक्रम एउटा व्यवस्थित शैक्षणिक योजना हो । यसमा उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप, शिक्षण सामग्री तथा पूरक सामग्रीहरूको सुस्पष्ट र व्यवस्थित निर्देशन गरिएको हुन्छ (लामिछाने, २०७० : ६२) ।

पाठ्यक्रम निर्माण कार्य अत्यन्तै चुनौतिपूर्ण कार्य हो । पाठ्यक्रम निर्माण गर्दा सिकारुको उमेर, क्षमता, रुचि र आवश्यकताको निदान गरिन्छ । त्यसै गरी सिकाइको पृष्ठभूमि, तह, समयावधि तथा सिकाइ प्रवृत्तिअनुसार आवश्यकता पूरा गर्ने उद्देश्यको

निर्धारण गरिन्छ । त्यसपछि उद्देश्य केन्द्रित भएर विषयवस्तुको छनोट गरी तिनलाई सुनिश्चित शिक्षण क्रममा ढालेर प्रस्तुत गरिन्छ । पाठ्यवस्तुको छनोट र प्रस्तुत क्रम पश्चात् उद्देश्य हासिल गराउनका लागि शिक्षणीय विषयवस्तुअनुरूप शिक्षण विधि तथा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको यथोचित गरिन्छ । यसरी शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा आवश्यकता पर्ने सामग्रीहरूको निर्देशन गरिन्छ । अन्त्यमा शिक्षण कार्यक्रम र पाठ्यक्रम के कति मात्रामा उपलब्धिपूर्ण भयो, सिकारुमा के कति व्यावहारिक परिवर्तन आए वा आएनन् भन्ने कुराको जानकारी लिन, शिक्षणका क्रममा जानकारी लिन, शिक्षणका क्रममा पूर्नवलका लागि, लेखाजोखा गर्न मूल्याङ्कन प्रक्रियाको यथोचित रूपमा निर्देश गरिन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रमलाई शिक्षण सिकाइको एउटा महत्त्वपूर्ण र व्यवस्थित योजना वा कार्यक्रमका रूपमा लिइन्छ । पाठ्यक्रमलाई सम्बन्धित तहको शैक्षिक कार्यकलापको योजना भनिन्छ (लामिछाने, २०७० : ६२) ।

पाठ्यक्रमलाई परिभाषित गर्ने क्रममा फ्रोबेल ले 'मानव जातिको सम्पूर्ण ज्ञान र अनुभवको सार नै पाठ्यक्रम हो' भनेका छन् । यसैगरी रा.शि.प.यो. २०२८ ले पाठ्यक्रम शिक्षाको लक्ष्य हासिल गर्न बनाइएको शैक्षिक कार्यक्रमका रूपमा अर्थ्याएको छ । यसैगरी अर्का शिक्षाविद् हिल्डाटावाले विद्यालय भित्र र बाहिर विद्यार्थीका शैक्षिक उपलब्धिहरू प्राप्त गराउन विद्यार्थीद्वारा गरिने सम्पूर्ण प्रयासलाई पाठ्यक्रम भन्दछन् भनेकी छिन् । यस्तै युनेस्कोले पाठ्यक्रमलाई परिभाषित गर्ने क्रममा शिक्षाको उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि तयार पारेको योजना र निर्देशनअनुसारको सम्पूर्ण अनुभवलाई पाठ्यक्रम भनिन्छ ।

यसरी पाठ्यक्रमका सम्बन्धमा माथि उल्लेख गरिएका विद्वान्हरूको परिभाषाका आधारमा निष्कर्ष निकाल्दा पाठ्यक्रम सिकाइका लागि तयार पारिएको बृहत योजना हो, जसमा उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि विद्यालयभित्र वा बाहिर सिकाइ कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको हुन्छ ।

३.२ भाषापाठ्यक्रमको परिचय

भाषा मानव जीवनका लागि विचार विनिमयको बाहक तथा सम्प्रेषणको माध्यम हो । भाषा मानव समाजमा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । भाषा नै सम्पूर्ण मावन

जगत्का ज्ञान, विज्ञान, दर्शन, कला, सिप र कौशलहरूको संरक्षक र संवर्धक स्रोत हो । भाषा पाठ्यक्रम भाषा शिक्षणको योजना हो, जसमा भाषिक सिपहरूको शिक्षण गरिन्छ । त्यसैले भाषा पाठ्यक्रममा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता भाषाका आवश्यक विषयवस्तु राखेर अभ्यासमूलक तरिकाले समावेश गरिएको हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रम भाषिक सिपहरूलाई प्रयोगमूलक र अभ्यासमूलक कार्यकलापका आधारमा योजनावद्ध रूपले समावेश गरिएको हुन्छ । भाषा स्वयम्मा सिपमूलक भएकाले भाषापाठ्यक्रम पनि सिपमूलक प्रयोग अभ्यासमा केन्द्रित रहेको हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६० : २७०) । यसरी भाषा पाठ्यक्रमलाई हेर्दा भाषिक सिपपरक योजनाका रूपमा लिइन्छ ।

भाषा सिपपरक भएकाले भाषापाठ्यक्रममा विषयवस्तुलाई भन्दा सिप विकासलाई जोड दिइन्छ । त्यसैले अन्य विषयका पाठ्यक्रमका तुलनामा यो भिन्न स्वरूपको हुन्छ । भाषिक सिप शिक्षण गर्दा अभ्यास गराउनु आवश्यक हुन्छ । त्यसैले भाषापाठ्यक्रममा साहित्यका विविध विधाहरूलाई साधनका रूपमा लिइन्छ । विद्यार्थीको बोध र अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनु भाषापाठ्यक्रमको प्रमुख उद्देश्य हो (अधिकारी र शर्मा, २०५६ : १३) । भाषापाठ्यक्रममा उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण सामग्री, शिक्षण विधि र मूल्याङ्कन प्रक्रियाको निर्देश गरिएको हुन्छ । अन्य पाठ्यक्रमको तुलनामा भाषापाठ्यक्रमको क्षेत्र बृहत्, व्यापक स्वरूपको हुन्छ । त्यसैले भाषापाठ्यक्रममा शैक्षिक, सामाजिक, कानुनी, प्रशासनिक, वैयक्तिक, प्राविधिक आदि क्षेत्रलाई समेटिएको हुन्छ । त्यसैगरी समाजशास्त्र, मनोविज्ञान, चिकित्साशास्त्रको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रम कस्तो हुनुपर्दछ भने कसैको स्पष्ट परिभाषा नपाइए तापनि पाठ्यक्रमका परिभाषाका आधारमा भाषापाठ्यक्रमलाई चिनाउन सकिन्छ ।

- भाषा शिक्षणको लक्ष्य हासिल गर्न बनाइएको कार्यक्रमलाई भाषापाठ्यक्रम भनिन्छ ।
- विद्यालयभित्र र बाहिरको परिवेशमा भाषाशिक्षणका अपेक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्न गरिने यावत्, प्रयासहरूलाई भाषापाठ्यक्रम भनिन्छ ।

– भाषापाठ्यक्रम भनेको मानव जीवनको सम्पूर्ण भाषिक ज्ञान र अनुभवको सार हो ।

– भाषा सिकाइका लागि तयार पारिएको योजना नै भाषापाठ्यक्रम हो ।

यसरी भाषापाठ्यक्रमले योजनाबद्ध रूपबाट सिकारुलाई लक्षित बिन्दुमा पुऱ्याउन सहयोग गर्दछ । भाषापाठ्यक्रमले भाषाको मानक रूपका बारेमा कथ्य र लेख्य भिन्नताका बारेमा तथा भाषिक सौन्दर्यको बारेमा पनि जानकारी दिन्छ । भाषा सिकाइमा विभिन्न उमेर, क्षमता, रुची, आवश्यकता भएका सिकारुहरू हुन्छन् । त्यस्ता सिकारुहरूलाई स्तरअनुरूप भाषा सिकाउने लक्ष्य भाषापाठ्यक्रमले राखेको हुन्छ । भाषा सिकाइका निम्ति निर्धारित गरिएका उद्देश्यहरूको उपलब्ध तहमा पुग्नका लागि बनाइएको भाषा शिक्षणसम्बन्धी गोरेटो वा कार्यक्रमका रूपमा भाषापाठ्यक्रमलाई परिभाषित गर्न सकिन्छ (पौडेल, २०६९ : २२७) । भाषापाठ्यक्रम विषयविशेषज्ञलाई संलग्नतामा निर्माण गरिनुपर्दछ । अन्यथा भाषापाठ्यक्रम त्यसको मर्म र भावनाअनुरूप हुन सक्दैन । यसरी हेर्दा भाषिक सिपहरूमा दक्ष र कुशल बनाउने उद्देश्यले गरिने भाषा शिक्षणसम्बन्धी शैक्षिक क्रियाकलापहरूको योजनाबद्ध र व्यवस्थित कार्यक्रमलाई भाषापाठ्यक्रम भनिन्छ ।

३.३ भाषापाठ्यक्रमका तत्त्वहरू

भाषापाठ्यक्रमका महत्त्वपूर्ण अवयव अथवा भागहरूलाई नै भाषापाठ्यक्रमका तत्त्वहरू भनिन्छ । भाषिक सिपहरूको विकास गराउनका लागि भाषापाठ्यक्रम निर्माण गरिन्छ । भाषापाठ्यक्रम निर्माण गर्न विभिन्न प्रक्रियाहरू पूरा गर्नुपर्दछ । यस्तो प्रक्रियामा क्रमबद्धता र व्यवस्थित रूप हुनुपर्छ । भाषापाठ्यक्रमभित्र समावेश गरिने विभिन्न तत्त्वहरूलाई भाषापाठ्यक्रमका आधार समेत भनिन्छ । भाषापाठ्यक्रमभित्र निम्नलिखित तत्त्वको आवश्यक पर्दछ ।

३.३.१ उद्देश्य

भाषापाठ्यक्रमको मुख्य उद्देश्य भनेको भाषिक सिपको विकास गराउनु हो । त्यसैले अन्य विषयका पाठ्यक्रमको उद्देश्य र भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य पृथक-पृथक रहेका पाइन्छन् । भाषा पाठ्यक्रमको उद्देश्य छनोट गर्दा लक्षित समूहका विद्यार्थीको भाषिक आवश्यकता, पृष्ठभूमि, रुचि, क्षमता, योग्यता, भाषा सिकाइको प्रकृति, मातृभाषा, दोस्रोभाषा वा विदेशी भाषा कुन किसिमको हो त्यसको आवश्यकता र क्षेत्रलाई ध्यान दिएर गर्नुपर्छ । यसका साथै भाषिक सिपको प्रबर्द्धनमा सहयोग पुग्ने विषयवस्तु, सामग्री, शिक्षण प्रक्रिया तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई स्पष्ट रूपमा मार्गनिर्देश गर्न सक्ने उद्देश्यहरू निर्धारण गर्नुपर्दछ । उद्देश्यविनाको कुनै पनि कार्यक्रम सफल र प्रभावकारी हुन सक्दैन । त्यसैले भाषापाठ्यक्रमको मूल केन्द्र नै उद्देश्य हो । उद्देश्य दुई किमिसका हुन्छन् । ती हुन् साधारण उद्देश्य र विशिष्ट उद्देश्य (लामिछाने, २०७० : १३४) ।

(क) साधारण उद्देश्य

कुनै विशेष कक्षा वा तह पार गरिसकेपछि विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने ज्ञान, सिप तथा अभिवृत्तिलाई साधारण उद्देश्य भनिन्छ । साधारण उद्देश्य व्यापक र लक्ष्यसँग सम्बन्धित हुन्छन् । साधारण उद्देश्यले नै पाठ्यक्रमको विशिष्ट उद्देश्य निर्माणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रममा तहगत सक्षमताका रूपमा छवटा साधारण उद्देश्यहरू राखिएका छन् ।

(ख) विशिष्ट उद्देश्य

साधारण उद्देश्यका आधारमा कक्षागत रूपमा निर्धारण गरिएको उद्देश्य विशिष्ट उद्देश्य हो । पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित साधारण उद्देश्यहरूलाई कक्षाकोठामा उपयुक्त हुने किसिमले एकाइगत र पाठगत रूपमा तयार गरिएको उद्देश्य विशिष्ट उद्देश्य हो (ढुङ्गेल र दाहाल, २०५९ : २२) । विशिष्ट उद्देश्यमा कुनै कक्षाको अन्त्यमा हासिल गर्न सकिने सिपगत उद्देश्य राखिएको हुन्छ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रममा सुनाइ र बोलाइअन्तर्गत १२ वटा उद्देश्य, पढाइअन्तर्गत चारवटा र लेखाइअन्तर्गत चारवटा विशिष्ट उद्देश्यहरू राखिएका छन् । यसैका आधारमा भाषिक सिप शिक्षण गरिन्छ ।

भाषापाठ्यक्रममा साधारण वा विशिष्ट जुनसुकै उद्देश्यहरू राखिए तापनि सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइसँग सम्बद्ध सिपगत उद्देश्य हुन्छन् । यसमा विषयवस्तुमा भन्दा भाषिक सिपगत विकासमा दक्षता प्राप्त गराउने उद्देश्यहरू रहेका हुन्छन् ।

३.३.२ पाठ्यवस्तु

भाषापाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि तयार पारिएका उपकरणहरू नै पाठ्यवस्तु हुन् । भाषिक सिपगत दक्षता प्राप्त गर्न उद्देश्यहरूका चयन र निर्धारण गरेपछि त्यो उद्देश्य पूरा गर्नका लागि तय गरिएको सामग्री पाठ्यवस्तु हो । पाठ्यवस्तुमा पाठलाई अभ्यासमूलक बनाइ सिपसँग सम्बद्ध गरिएको हुन्छ । सिकारुलाई के पढाउने, कस्ता शैक्षिक अनुभवहरू दिने भन्ने विषयवस्तुको शृङ्खला नै पाठ्यवस्तु हो । निर्धारित उद्देश्य वा सिकाइ उपलब्धिको आधारमा विद्यार्थीमा विकास गर्नुपर्ने सिप, ज्ञान र धारणालाई आधार बनाएर के कस्ता विषयहरू र विषयअन्तर्गत के कस्ता पाठ्यवस्तु निर्धारण गर्नुपर्दछ भन्ने कुराको निर्णय गरिन्छ । भाषिक लक्ष्य प्राप्त गर्ने यस्ता विशेष साधनहरू नै भाषापाठ्यक्रमका पाठ्यवस्तु हुन् (लामिछाने, २०७० : १३४) ।

भाषापाठ्यक्रममा पाठ्यवस्तु छनोट गर्नका लागि कुनै एक क्षेत्र वा विधा मात्र पर्याप्त हुँदैन । भाषापाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्ने किसिमका पाठ्यवस्तुहरू छनोट गरेर तिनलाई क्रमबद्ध रूपमा सूचीकृत गर्नुपर्दछ (पौडेल, २०६९ : २३८) । कुनै निर्दिष्ट प्रयोजन तथा उद्देश्यले नै पाठ्यविषयको छनोटलाई नियन्त्रित गर्दछ । उदाहरणार्थ, पाठ्यक्रमको उद्देश्य शिक्षार्थीहरूको पठन क्षमता बढाउने कुरामा केन्द्रित छ भने पाठ्यसामग्री पनि सोहीअनुरूप छनोट गरिनुपर्ने हुन्छ । त्यस्तो नभई मौखिक अभिव्यक्ति क्षमतामा केन्द्रित गराउने छ भने छनोटमा स्पष्ट भिन्नता रहन स्वभाविक छ । भाषापाठ्यक्रममा विधाको क्षेत्रअन्तर्गत यसलाई समन्वयात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । भाषा पाठ्यक्रममा रहने यस्ता विधाहरूमा पनि विविधता रहकै हुन्छ, जसका लागि विषयगत विविधता हुनु महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

भाषापाठ्यक्रममा सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक, धार्मिक, साहित्यिक, प्राकृतिक,, कला, सौन्दर्य, विज्ञान प्रविधि आदि विभिन्न क्षेत्रबाट पाठ्यवस्तु छनोट गर्न

सकिन्छ । यी व्यापक क्षेत्रबाट छनोट गरिएका पाठ्यवस्तु विद्यार्थीको उमेर, रुचि, एवम् तहअनुसार छनोट र स्तरण गरिनु पर्दछ । भाषिक सिप विकासका लागि विद्यालयमा गरिने सम्पूर्ण कार्यकलापलाई पनि पाठ्यवस्तुका रूपमा लिन सकिन्छ । यसका साथै विद्यालयको सम्पूर्ण वातावरण तथा घर, परिवार, समाज सबै भाषापाठ्यक्रमका पाठ्यवस्तु हुन् । भाषापाठ्यक्रमको पाठ्यवस्तु निर्धारणमा भाषा साध्य वस्तु र साधन दुवै हुन्छ । यस्ता व्यापक र बृहत पाठ्यवस्तुको छनोट र स्तरणमा पाठ्यपुस्तक निर्माण सचेत हुनु आवश्यक छ । अनि मात्र उपर्युक्त सबै कुराको चाँजोपाँजो मिलेमा भाषापाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू पूरा हुन सक्छन् (अधिकारी, २०५७ : ६८) । यसरी भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्य प्राप्त गर्न उपयुक्त ढङ्गले पाठ्यवस्तुको क्षेत्र र क्रमलाई सुसंगठित गर्नुपर्दछ ।

३.३.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप

भाषापाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू हासिल गर्नका लागि पाठ्यवस्तुको छनोट र स्तरण पछि शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप तय गरिनु पर्दछ । छनोट गरिएका पाठ्यवस्तु के के र कुन कुन विधि वा तरिकाबाट शिक्षण गरेमा उद्देश्य हासिल गर्न सकिन्छ भनी गरिने क्रियाकलाप नै शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप हो । शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप नै विद्यार्थीको मस्तिष्कसम्म पुग्ने पुल हो । जसको कार्य शिक्षकद्वारा सम्पन्न हुन्छ । पाठ्यवस्तु जति प्रभावकारी र समयानुकूल भए तापनि त्यसको शिक्षण विधि र प्रक्रिया उपयुक्त हुन सकेन भने पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । शिक्षण क्रियाकलाप विद्यार्थी केन्द्रित र सिपमूलक हुनुपर्दछ । भाषाका चार सिपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइलाई अलग अलग विधिको प्रयोग गरेर सिपगत विकास गराउनु पर्दछ । यसैगरी भाषापाठ्यक्रममा कार्यकलापहरू प्रयोगात्मक तथा अभ्यासमा केन्द्रित भई अभिनयात्मक, खोजमूलक, श्रुतिबोधात्मक, वक्तृतात्मक एवम् आवृत्तिमूलक हुन अति आवश्यक छ (पौडेल, २०७० : २८) । भाषापाठ्यक्रममा प्रयोग गरिने शिक्षण प्रक्रियामा विविध विधि तथा पद्धतिहरूको उपयोग गरी शिक्षणलाई व्यावहारिक पनि बनाउनु पर्दछ । भाषापाठ्यक्रममा भाषा शिक्षणका निम्ति आवश्यक पर्ने व्याख्यान, प्रश्नोत्तर, छलफल,

समूहकार्य, परियोजनाकार्य आदि जस्ता क्रियाकलापहरू शिक्षण प्रक्रियाभित्र समेटिनु पर्दछ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०५९:२२) ।

पाठ्यवस्तुलाई कक्षागत, तहगत तथा विषयगत र सिकारुको स्तर, रुचि, क्षमतालाई ख्याल गरी फरक परक ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिनु पर्दछ । यसैगरी साना कक्षामा अपनाइने शिक्षण विधि र ठूला कक्षामा अपनाइने शिक्षण विधि फरक फरक बनाइनु पर्दछ । भाषा शिक्षणका क्रममा व्याख्या, छलफल, प्रवचन, खेल विधि, नाटकीय विधि, प्रर्दशन विधि तथा कथा वाचन विधि उपयोगी मानिने भएकाले भाषापाठ्यक्रममा उक्त विधिहरूलाई प्रयोगमा ल्याउन निर्देश गरिनुपर्दछ (पौडेल, २०६९ : २३९) । यसो गरेमा मात्र शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप रोचक भई अपेक्षित उद्देश्यहरू पूरा गर्न सकिन्छ ।

३.३.४ मूल्याङ्कन

भाषापाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका उद्देश्यहरू पूरा भए वा भएनन् भनी गरिने लेखाजोखा नै मूल्याङ्कन हो । भाषा पाठ्यक्रममा अन्य विषयका पाठ्यक्रमभन्दा मूल्याङ्कन प्रक्रिया भिन्न हुन्छ । भाषापाठ्यक्रमको मूल्याङ्कन भाषिक उपलब्धि प्रबर्द्धनमा सुसहयोग हुने र सबलीकृत गर्ने प्रयोग अभ्यासमा केन्द्रित हुन्छ (पौडेल, २०६९ : २२९) । भाषिक मूल्याङ्कनमा भाषाका चार सिपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइलाई विभिन्न तरिकाले मूल्याङ्कन गरिनु पर्दछ । यस्ता विविध तरिका अपनाइ गरिने मूल्याङ्कनबाट पाठ्यक्रमको अपेक्षित उद्देश्य पूरा गर्न सके नसकेको थाहा पाउन सकिन्छ । यसैगरी विद्यार्थीमा के कस्ता भाषिक ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास भएको छ भन्ने कुराको लेखाजोखा गर्ने काम मूल्याङ्कनबाट हुन्छ । भाषापाठ्यक्रमले यस्ता कुराहरूको स्पष्ट निर्देश गर्नुपर्दछ ।

मूल्याङ्कन निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो । भाषापाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू पूरा गर्न गरिएका पाठ्यवस्तु, शिक्षण क्रियाकलाप, शिक्षण विधिहरू उपयुक्त वा अनुपयुक्तताको विश्लेषण गर्ने र आवश्यक पृष्ठपोषण दिने कार्य मूल्याङ्कनले गर्दछ । भाषिक मूल्याङ्कन औपचारिक, अनौपचारिक, लिखित, मौखिक, निर्माणात्मक तथा निर्णयात्मक हुन्छन् । भाषापाठ्यक्रमले निर्णयात्मक मूल्याङ्कन मात्र नभएर निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई पनि

स्पष्ट निर्देश गर्नुपर्दछ । यसरी भाषापाठ्यक्रमले मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई भाषिक सिपगत रूपबाट निर्देश गर्न सकेमा मात्र पाठ्यक्रमको उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ । भाषापाठ्यक्रममा भाषा साध्य साधन दुबै हुनाले अन्य विषयका पाठ्यक्रमभन्दा यसको सैद्धान्तिक आधार र पृष्ठभूमि पनि पृथक रहेको स्पष्ट पहिचान गर्न सकिन्छ ।

३.४ भाषापाठ्यपुस्तकको परिचय

भाषापाठ्यक्रमका अपेक्षित उद्देश्यहरू पूरा गराउन तय गरिएका पाठ्यपुस्तक भाषापाठ्यपुस्तकहरू हुन् । पाठ्यक्रमद्वारा निर्धारित उद्देश्य प्राप्तिका लागि विद्यार्थी शिक्षकलाई मार्गदर्शन गर्ने काम पाठ्यपुस्तकले गर्दछ । भाषापाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि तयार गरिएको पाठ्यक्रमलाई भाषापाठ्यक्रम भनिन्छ । यसमा पाठ्यक्रम अपेक्षा गरेका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि उपयुक्त हुने विषयवस्तु तथा विधाहरूले छनोट गरिन्छ र प्रस्तुतीकरण पनि सोहीअनुसार विशेष सचेतताका साथ छनोट गरिएका सामग्री समावेश गरिएको हुन्छ । यसमा समावेश गरिने पाठ्यांश, नमुना अभ्यास तथा निर्देशन आदि कुराहरू सिकारुको कक्षा स्तर, पूर्वज्ञान, भाषिक अनुभव र भाषाका सिकाइको आवश्यकताअनुसार निर्धारण गरिएको हुन्छ (लामिछाने, २०७० : १४७) ।

पाठ्यपुस्तककै परिभाषालाई आधार बनाई भाषापाठ्यपुस्तकको पनि परिभाषा खोज्न सकिन्छ । भाषापाठ्यक्रमको दायराभित्र रही निर्धारित भाषिक विषयवस्तुलाई विद्यार्थी अनुकूलका पाठ्यांशमा ढालेर क्रमबद्ध एवम् व्यवस्थित ढङ्गले भाषिक सिप र संज्ञान सिकाउने उद्देश्यले विभिन्न भाषिक विषयवस्तुहरूलाई सङ्गठित गरी अध्ययन अध्यापन र अभ्यासमा सहयोग पुऱ्याउन तयार गरिएको उपयुक्त पाठ्यसामग्री नै भाषापाठ्यपुस्तक हो (शर्मा र पौडेल, २०६० : ३१४) । यसै क्रममा भाषापाठ्यपुस्तकलाई प्रस्ट रूपमा चिनाउने क्रममा अन्य विषयका पाठ्यपुस्तकसँग तुलना गर्दै प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारका अनुसार "भाषापाठ्यपुस्तक सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिको सँगालो नभएर यसमा पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेका उद्देश्य पूरा गर्नका लागि उपयुक्त हुने खालको विषयवस्तु र विधाहरूको छनोटका साथै प्रस्तुतीकरणमा पनि सोहीअनुरूप विशेष

सचेतता देखाएका सामग्रीहरू हुन्छन् । विषयवस्तु र विधाका साथै त्यसअन्तर्गत उपयोगमा ल्याइने शब्दभण्डार, वाक्यगठन आदिको स्तरणमा समेत यसमा विशेष ध्यान दिइन्छ (अधिकारी, २०५७ : १८४) ।

यसरी भाषापाठ्यपुस्तकका बारेमा के भन्न सकिन्छ भने भाषापाठ्यपुस्तक भनेको भाषिक सिप, भाषा तत्त्व एवम् विषयवस्तुको ज्ञान तिनै कुराको मिश्रित समन्वयात्मक आधारभूत भाषिक सामग्री हो । अझ भाषापाठ्यपुस्तक विद्यार्थीहरूको भाषिक सिपको विकास गर्ने, व्याकरण सिपको विकास गर्ने, व्यक्तित्व विकास गर्ने, शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको सहयोग गर्ने एवम् भाषिक मूल्याङ्कनमा सहयोग पुऱ्याउने महत्त्वपूर्ण आधारभूत भाषिक सामग्री पनि हो ।

३.४.१ पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक विशेषताहरू

सामान्यतः भाषापाठ्यपुस्तक भित्र रहने गुणलाई नै भाषापाठ्यपुस्तकको आन्तरिक र प्राज्ञिक विशेषता भनिन्छ । यो भाषापाठ्यपुस्तकको नभई नहुने गुण वा विशेषता हो । यही गुण वा विशेषताले भाषापाठ्यपुस्तकलाई अन्य विषयका पाठ्यपुस्तकबाट भिन्न हुन पुगेको हो । यस्ता आन्तरिक विशेषताहरू निम्न रूपबाट प्रष्ट्याइएको छ :

(क) पाठ्यवस्तु

भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तु केन्द्रीय तत्त्व हो । यसमा बोध र अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित सिपगत स्रोतहरू उल्लेख गरिएको हुन्छ । भाषापाठ्यपुस्तकमा विभिन्न शीर्षक, उपशीर्षक, विधा, उपविधामा ढालेर विविध विषयवस्तुका माध्यमबाट पाठ्यवस्तु प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । जस्तैः एउटा कथा विधाभित्र श्रुतिबोध, श्रुतिलेख, सस्वरपठन, मौनपठन, शब्दार्थ पठन, बुँदाटिपोट, सङ्क्षेपीकरण, विस्तृतीकरण आदि पाठ्यवस्तुमा के कस्ता विषयवस्तु कुन पाठको लागि उपयुक्त हुन्छ । पाठ्यवस्तुमा कुन विद्यार्थीको भाषिक पृष्ठभूमि कस्ता छ, क्षमता कस्तो छ, रुचि तथा आवश्यकता कस्तो छ, कुन तहको लागि हो भन्ने बारेमा ख्याल गरिएको हुनुपर्छ (पौडेल, २०६९ : २३८) ।

भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएको पाठ्यवस्तुको पाठ्यक्रमका अपेक्षालाई पूरा गर्न सक्नुपर्छ । सिपपरक तथा अभ्यासमूलक हुनुपर्छ । भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठ्यवस्तु अन्धविश्वास, रुढीवादी, अनैतिक, अव्यावहारिक तथा नकारात्मक प्रभाव पार्ने किसिमका हुनु हुँदैन । अश्लील, उच्छृङ्खल, अवाञ्छित भाषाको प्रयोग हुने शब्दशैली वाक्य रचना गर्नु हुँदैन । पाठ्यवस्तुको प्रस्तुतीकरणमा विविध सांस्कृतिक, वातावरणीय परिवेशलाई आत्मसाथ गरिनुपर्छ भन्ने वैज्ञानिक, तार्किक तथा तथ्यपरक विषयवस्तु हुनुपर्छ । पाठ्यवस्तुले लैङ्गिक समानता र अस्तित्वलाई जोगाउनुपर्छ, एकता र आत्मीयताको प्रबर्द्धन गर्नुपर्छ, सहयोगी सिर्जनात्मक भावना पैदा गराउनुपर्छ । यस्ता विभिन्न कुराहरूको आधारमा भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यवस्तु प्रस्तुत गरिनुपर्छ ।

(ख) शब्दभण्डार

भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिने शब्दभण्डार विद्यार्थीको स्तरअनुकूल भाषिक पृष्ठभूमि र आवश्यकतालाई ख्याल गरिएको हुनुपर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका शब्दभण्डारले भाषिक बोध र अभिव्यक्ति क्षमतालाई प्रबर्द्धन गर्न सक्नुपर्छ । सुरुसुरुमा सरल र आधारभूत शब्दहरूको प्रयोग गरिनु पर्छ र क्रमशः नजानिदो ढङ्गले सरलदेखि जटिलताको क्रममा अन्य प्राविधिक अनुकरणात्मक, पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनेकार्थी, एकल, सङ्क्षिप्त आदि शब्दहरू आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्नुपर्छ । भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएका शब्दहरू आवृत्ति तथा अभ्यासात्मक प्रयोगमा आउनुपर्दछ । यसैगरी आवश्यकता र क्रमबद्ध रूपबाट लोकोक्ति तथा उखान टुक्कालाई पनि प्रवेश गराउनु पर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका शब्दहरू शुरुमा सरल तथा तद्भव र पछि मात्रै तत्सम र आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग गरिनु पर्दछ । पाठ्यपुस्तकमा ८० प्रतिशत विद्यार्थीले जानेका शब्दहरूको प्रयोग गरिनुपर्छ । त्यसैगरी एउटै पाठ्यपुस्तकभित्र पनि अघिल्लो पाठभन्दा दोस्रो पाठमा २० प्रतिशतभन्दा बढी नयाँ शब्दहरू थपिनु हुँदैन (पौडेल, २०६९ : २७१) । यिनै उल्लिखित सान्दर्भिक कुराहरूको आधारमा कुनै पनि भाषापाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको स्तरण गर्न सकिएमा भाषापाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमले उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

(ग) **भाषा**

भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणमा आवश्यक पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष वा माध्यम भाषा हो । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने भाषा सरल, सुबोध र स्पष्ट हुनुपर्दछ । विद्यार्थीको स्तरअनुसारको भाषा प्रयोग गरिनुपर्छ । तल्लो कक्षामा स्तरअनुरूप सरल भाषा र ठुला कक्षामा अलिक जटिल भाषाको प्रयोग गरिनुपर्छ (लामिछाने, २०७० : १५४) । प्रारम्भिक तहका सुरुका कक्षामा बढीमा तिन/चारवटा शब्दद्वारा बनेका वाक्य र पछिल्ला कक्षामा बढीमा दश बाह्रवटा शब्दहरूले बनेका वाक्यको प्रयोग गर्न सकिन्छ । प्रारम्भिक तहमा बढी सर्वनामको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुँदैन । पछि सर्वनामको प्रयोग गर्न सकिन्छ । यस्तै सापेक्ष संयोजक आलङ्कारिक र प्रतिकात्मक शैलीलाई स्तरअनुरूप राखिनुपर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने भाषा दुर्वोध, दोहोरो अर्थ लाग्ने नभएर स्पष्टताका साथै रुचिकर, सुगम, स्तरीकृत, भाषिक सिप आर्जनमा उपयोगी, दैनिक व्यवहारमा सहयोगी हुनुपर्छ । यस्तै अनुच्छेद वितरण, पाठ वितरण, सिलसिलाबद्ध, बनोटमा स्तरयुक्त आकारप्रकार हुनुपर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग हुने भाषा उखान टुक्का र अनुकरणात्मक शब्दहरूलाई पनि स्तरअनुरूप उपयुक्त र रोचक ढङ्गले प्रयोग गरिनु पर्दछ । यिनै आधारलाई ख्याल गरेर भाषापाठ्यपुस्तकमा भाषाको समुचित प्रयोग गरेर निर्माण गरिएको भाषापाठ्यपुस्तक उपयुक्त हुन्छ ।

(घ) **अभ्यास**

अभ्यासले मानिसलाई पूर्ण बनाउँछ भने झैं भाषिक सिप विकास गराउन पनि प्रशस्त अभ्यासको आवश्यकता पर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तकमा मूल पाठ दिएर त्यसका आधारमा प्रशस्त सिपमूलक अभ्यासहरू दिइएको हुनुपर्छ । अभ्यासलाई कम महत्त्व दिएको र पर्याप्त विविधता अँगाल्न नसकिएको पाठ्यपुस्तक भाषिक सिप विकासका दृष्टिले उपयुक्त हुँदैन । कक्षा वा तहको स्तर र आवश्यकतालाई ख्याल गरी निर्माण गरिएको भाषापाठ्यपुस्तक उपयुक्त हुन्छ । अभ्यासमा विशुद्ध उच्चारण, मानक वर्णविन्यास, शाब्दिक कार्यक्षेत्र पहिचान र प्रयोग, शब्द निर्माण र वर्ग परिवर्तन, वाक्यगठन र वाक्यान्तरण, वाक्यतत्त्वहरूको उपयोग, पदविन्यास र सङ्गति, संश्लेषण र

विश्लेषण आदि सबै क्षमताको विकास गराउने खालका अभ्यासहरू राखिनुपर्दछ । त्यसैगरी शब्दभण्डार क्षमताको विकास गर्न सङ्क्षेपीकरण, विस्तृतीकरण, वाचनकला, श्रवणकला, वक्तृत्वकला, स्वतन्त्र तथा सिर्जनात्मक कलाको विकास गराउने खालका भाषिक अभ्यासहरू राखिएको हुनुपर्छ (लामिछाने, २०७० : १५४) । भाषापाठ्यपुस्तकमा सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारै सिपलाई सन्तुलित हुने किसिमले अभ्यासहरू राखिएको हुन्छ । यसका साथै मौखिक, लिखित तथा प्रयोगात्मक र व्याकरणात्मक अभ्यासहरूको समूचित सन्तुलन हुनुपर्छ । भाषापाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा रहेर पाठ्यक्रमका भाषिक उद्देश्य पूरा गर्न सक्नुपर्दछ । माथि उल्लेखित कुराहरूमा आधारित रहेर भाषापाठ्यक्रम निर्माण गर्दा उपयुक्त र सान्दर्भिक ठहरिनेछ ।

(ङ) चित्र

भाषापाठ्यपुस्तकमा भाषिक सिप विकास गर्ने किसिमका उपयुक्त स्थानमा उपयुक्त चित्रहरूको प्रयोग गर्नुपर्छ । चित्रका माध्यमबाट भाषिक धारणात्मक विकास गराउन, वर्णनात्मक क्षमताको विकास गराउन, अनुकरणात्मक क्षमताको विकास गराउन तथा अर्थबोध गराउन सकिन्छ । चित्रहरू तहअनुरूप स्पष्ट, उपयुक्त आकार, आकर्षक, उद्देश्यपरक, सान्दर्भिक र उपयुक्त रचनामा राखिनुपर्दछ । तल्ला तहका तुलनामा माथिल्ला तहका चित्रहरू साना, गम्भिर र भावनात्मक किसिमका हुनुपर्दछ ।

यसरी भाषापाठ्यपुस्तकको आन्तरिक विशेषतामा आवश्यक तत्त्वहरूको समुचित गर्न सकियो भने भाषापाठ्यपुस्तक भाषिक सिपगत उद्देश्य पूरा गर्न सकिने हुन्छ । माथि उल्लेखित बाहेक अन्य विभिन्न आन्तरिक विशेषताहरूलाई पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । जस्तै तालिका, शब्दार्थ, टिप्पणी, शिक्षकलाई शिक्षण विधि, प्रक्रिया, कार्यकलापका बारेमा निर्देशन दिइएको भएमा अझ उपयुक्त हुन्छ । भाषापाठ्यपुस्तकमा चित्रको महत्त्वलाई स्पष्ट पार्नका लागि अग्रज विद्वान्हरूले “हजारौं शब्दमा वयान गर्दा अर्थ र धारणा स्पष्ट पार्न नसकिने कुरालाई एउटै चित्र पर्याप्त हुन्छ” भनेका छन् (लामिछाने, २०७०: १५५) ।

(च) शब्दसूची

भाषापाठ्यपुस्तकमा विभिन्न पाठहरू समावेश भएका हुन्छन्, जसमा विभिन्न शब्दहरूको प्रयोग भएको हुन्छ । भाषापाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा त्यसमा प्रयोग भएका नयाँ शब्दहरू तथा उखान टुक्काहरूको सूची आकारादि क्रममा मिलाएर राख्दा उपयुक्त हुन्छ । जसबाट शिक्षक तथा विद्यार्थीलाई प्रयोग गर्न सजिलो हुन्छ ।

३.४.२ भाषापाठ्यपुस्तकका बाह्य विशेषताहरू

भाषापाठ्यपुस्तकको बाहिरी आकार, प्रकार, अक्षराकार एवम् कागजको गुणस्तर आदि भौतिक पक्षलाई नै बाह्य विशेषता भनिन्छ । भाषापाठ्यपुस्तक बाह्य रूपबाट हेर्दा आकर्षक, पढौं पढौं लाग्ने, बलियो हुनुपर्दछ । बाह्य विशेषतामा पनि विभिन्न तत्त्वहरू रहेका छन् । तिनीहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

(क) बनोट

बनोट भनेको बाह्य आकार हो । भाषापाठ्यपुस्तकको बनोटमा आवरण बाक्लो र बलियो कागजले बनेको हुनुपर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तक जनाउने खालका आकर्षक चित्र र दृश्यावली हुनुपर्छ । गाता बाक्लो, भिज्ने र च्यातिने डरबार मुक्त भएको हुनुपर्छ । भाषापाठ्यपुस्तक अन्य पुस्तकभन्दा आधारमा ठुलो र स्तरअनुरूपको मोटाइ हुनुपर्छ । यसैगरी भाषापाठ्यपुस्तकको आकार साना कक्षाका लागि ठुलो र ठुला कक्षाका लागि स्तरअनुरूप केही सानो हुनुपर्दछ । प्राथमिक स्तरका लागि १२ इन्च चौडाइ र १६ इन्च लम्बाई भएका र सोभन्दा माथिका लागि १० इन्च चौडाइ र १३/१४ इन्च लम्बाइ भएका भाषापाठ्यपुस्तकलाई उपयुक्त मानिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६० : ३७०) ।

(ख) अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ

भाषापाठ्यपुस्तकको अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ पनि उपयुक्त हुनुपर्दछ । साना कक्षाको पाठ्यपुस्तकमा अक्षरको आकार ठुलो हुनुपर्दछ भने ठुला कक्षाका पाठ्यपुस्तकमा अक्षरको आकार अलि सानो हुनुपर्दछ । प्राथमिक तहमा १८×२४ प्वाइन्ट सम्मका अक्षराकार उपयुक्त हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६० : ३७१) । भाषापाठ्यपुस्तकमा

मुख्य शीर्षक ठुला, उपशीर्षक त्यो भन्दा केही कम र पाठ्यांश र अभ्यासहरूमा केही कम साना गराउँदै लैजानुपर्छ । यसैगरी अक्षरहरू लेख्दा केही ठाउँ छोडेर लेख्नुपर्दछ । अक्षरहरू लेख्दा विद्यार्थीहरूले पढौं पढौं हुने स्पष्ट र सफा हुनुपर्दछ ।

(ग) छपाइ र बँधाइ

भाषापाठ्यपुस्तक छाप्दा मजबुत र वैज्ञानिक रूपले छाप्नुपर्छ । विद्यार्थीको स्तर र तहअनुरूप दुबै पट्टिका किनारा छोड्नुपर्दछ । मसी लामो समयसम्म नउड्ने र नफुल्ने हुनुपर्दछ (लामिछाने, २०७० : १५०) । प्राथमिक तहमा रङ्गिन मसीको प्रयोग गरी, शीर्षक उपशीर्षक तथा आवश्यक सङ्केत गर्नु बारेमा गाढा मसी प्रयोग गरी छाप्न सकिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका पाना उप्किने, खलबलिने डरबाट बच्न कागजलाई बलियो धागोले सिलाएर, स्टेपले क्लिप गरेर, गम अथवा फेबिकलले बलियो गरी जमाएर मजबुत बँधाइ गराउनु पर्छ । यसैगरी किताबको पाना पल्टाएर जुन ठाउँ राखे पनि अडिने हुनुपर्छ । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका वर्णविन्यास, व्याकरण तथा शब्द र आवश्यक चिह्नहरू शुद्ध स्पष्ट हुनुपर्दछ ।

(घ) कागजको स्तर

भाषापाठ्यपुस्तक विद्यार्थीले अत्यन्तै धेरै प्रयोगमा ल्याउने साधन हो । त्यसैले यसमा प्रयोग गरिने कागज स्तरीय, बाक्लो, चिल्लो र सेतो कागजको प्रयोग गर्नुपर्छ (लामिछाने, २०७० : १५०) । तल्लो तहमा कम स्तरीय भए त्यति अनुपयुक्त हुँदैन ।

(ङ) मूल्य

भाषापाठ्यपुस्तकको मूल्य बढी भएका सबै किसिमका आर्थिक अवस्था भएका विद्यार्थीहरूले खरिद गर्न र पढ्न असमर्थ हुन्छन् । सकेसम्म सरकारी स्तरबाट निशुल्क वितरण गर्ने व्यवस्था मिलाउन सक्नुपर्दछ । यदि नभएमा पनि सामान्य व्यक्तिको अवस्थालाई पहिचान गरी सुपथ मूल्य निर्धारण गरिनुपर्दछ (लामिछाने, २०७० : १५१) ।

(च) **सुलभता**

भाषापाठ्यपुस्तक खोजेको बेलामा जहाँतहीँ सजिलैसँग उपलब्ध हुन सक्नु नै सुलभता हो । भाषापाठ्यपुस्तक सहरी र सुगम क्षेत्रमा मात्रै नभएर दुर्गम तथा पहाडी क्षेत्रमा पनि समयमै उपलब्ध हुनुपर्दछ ।

(छ) **विषयसूची**

भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ सुरु हुनुभन्दा अगाडि कै पृष्ठमा विषयसूची राखिनुपर्छ । पढाउन थालिएको पाठ कुन पृष्ठमा छ भनी अध्ययन अध्यापन गराउन सजिलो हुन्छ । यो पनि एक महत्त्वपूर्ण पक्ष हो ।

यसरी माथि उल्लेखित भाषापाठ्यपुस्तकका बाह्य विशेषताहरू भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिनुपर्दछ । यी बाहेक आवरण पृष्ठमा लेखक र प्रकाशकको सूचना, आवरण पृष्ठभित्र संस्करण, प्रकाशन वर्ष, कक्षा, तह, आधिकारिक संस्था वा व्यक्तिको मन्तव्य आदि राखिएका भाषापाठ्यपुस्तक राम्रो हुन्छ ।

३.५ भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध

भाषापाठ्यक्रम शिक्षण प्रक्रियाको एक बृहत् योजना हो । भाषापाठ्यक्रममा भाषिक सिपहरू सिकाउनका लागि तय गरिएको राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत उद्देश्य तथा कक्षागत उद्देश्य समेत निर्देशित गरिएको हुन्छ । भाषापाठ्यवस्तुको छनोट गर्ने विषयवस्तुको क्षेत्र र क्रम कसरी व्यवस्थापन गर्ने जस्ता बृहत् कुराहरू समावेश गरिएको हुन्छ (लामिछाने, २०७० : १६५) । भाषापाठ्यक्रमकै आधारबाट भाषापाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमले जे जस्ता उद्देश्यहरू तय गर्दछ त्यसको आवश्यकता पूर्ति गर्नका लागि भाषापाठ्यपुस्तक निर्माण गरिन्छ । पाठ्यक्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तकको तालमेल नभएमा शिक्षण क्रियाकलापको गुणस्तरमा नकारात्मक प्रभाव पर्दछ । त्यसैले पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध अत्यन्त निकट रहेको हुन्छ ।

भाषापाठ्यक्रमले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापका विभिन्न पक्षहरूमा क्रमबद्ध र योजनाबद्ध ढङ्गले पथप्रदर्शनको कार्य गर्दछ भने भाषापाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमअनुरूप

रहेर पाठ्यक्रमको मागर्दशनलाई लक्ष्यसम्म पुऱ्याउने माध्यमको काम गर्दछ । भाषा सिपगत विकास हो जसमा अभ्यासको पूर्णता दिन्छ । विभिन्न विषयवस्तुका माध्यमबाट भाषिक अभ्यासको सैद्धान्तिक धारणा समेत प्रस्तुत गर्दछ भने मूल विशिष्ट मूल्याङ्कनलाई लेखाजोखा गर्ने काम र व्यावहारिकता दिने काम पाठ्यपुस्तकले गर्दछ ।

पाठ्यक्रमले सैद्धान्तिक पक्षमा रहेर सत्यतामा लैजाने काम गर्दछ । पाठ्यपुस्तकले त्यसलाई प्रयोगात्मक तवरले प्रमाणित गराउने कार्य गर्दछ । यसरी भाषापाठ्यक्रमको बृहत् योजनाबद्ध सैद्धान्तिक पथप्रदर्शनमा रहेर निर्माण भएको पाठ्यपुस्तक सान्दर्भिक, व्यावहारिक तथा भाषिक सिपगत दक्षता प्राप्त गर्न सकिने खालको हुन्छ । यी दुई बिचमा कुनै एकको अभाव भएमा भाषाशिक्षणका कुनै पनि कार्य सम्पन्न गर्न सकिँदैन (शर्मा र शर्मा, २०६९ : ६०) । त्यसैले भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तक बिच निकटतम सम्बन्ध रहेको छ ।

अध्याय चार

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

जुनसुकै अनुसन्धानात्मक कार्यलाई प्रभावकारी ढङ्गले अध्ययन विश्लेषण गरी गन्तव्यमा पुग्नका लागि खास किसिमका तौरतरिका र प्रक्रियाको अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ, जसलाई अनुसन्धान विधि भनिन्छ । अनुसन्धानका मुख्य समस्यासँग सम्बन्धित भई निश्चित उद्देश्य प्राप्ति र निष्कर्षमा पुऱ्याउनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययनको प्रयोग गरी सामग्री सङ्कलन गरी सङ्कलित सामग्रीको अध्ययन विश्लेषणका क्रममा सैद्धान्तिक आधार तयार गर्न विभिन्न पुस्तकका साथै शोधपत्र तथा सम्बन्धित लेख रचनाबाट सामग्री लिई त्यसैका आधारमा सामग्रीको विश्लेषण गरिएको छ ।

४.१ अध्ययनको ढाँचा

अध्ययनको रूपरेखा नै अध्ययनको ढाँचा हो । अध्ययन कार्य गर्दा कस्ता खालका विधिहरूको प्रयोग गरिन्छ, कुन तरिका अपनाएर गरिन्छ र अध्ययन कार्य कुन विषयसँग सम्बन्धित छ भन्ने कुरा अध्ययनको ढाँचाअन्तर्गत पर्दछ । यसरी शोधपत्रको संरचनालाई सुसङ्गठित र सुव्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरी आवश्यकताअनुसार विभिन्न अध्ययनमा विभाजन गरी देखाइएको रूपरेखा नै अध्ययनको ढाँचा हो ।

४.२ अध्ययन विधि

अनुसन्धान खास गरी जटिल, औपचारिक एवम् व्यवस्थित कार्य हो । शोधप्रस्तावलाई निश्चित गन्तव्यमा डोऱ्याउनका लागि स्पष्ट आवश्यकता पर्ने हुनाले शोधविधि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । प्रस्तुत अनुसन्धानकार्य कसरी सम्पन्न गरिदै छ भनी स्पष्ट गर्ने क्रममा अनुसन्धान विधिको विवरण शोधपत्रको भन्दा महत्त्वपूर्ण विषय हो (बन्धु, २०७० : २०) । यस अध्ययनलाई पूर्णता दिनका लागि वर्णनात्मक, व्याख्यात्मक, विश्लेषणात्मक, पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यका आधारमा पाठ्यक्रमअनुरूपताको आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ ।

४.३ अध्ययनको क्षेत्र

नेपाली भाषा शिक्षणसँग सम्बन्धित रहेर अनुसन्धान कार्य गर्न आवश्यक छ । नेपाली भाषा शिक्षणसँग सम्बन्धित प्रमुख अनुसन्धान क्षेत्रभित्र पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, त्रुटि विश्लेषण, व्यतिरेकी विश्लेषण, शब्दभण्डार, व्याकरण शिक्षण, भाषिक क्षमता, सङ्कलन विश्लेषण आदि पर्दछन् (लामिछाने र अन्य, २०६९ : १३) । यी क्षेत्रहरू शैक्षिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित छन् । यसरी कुन विषयसँग सम्बन्धित भएर अध्ययन अनुसन्धान कार्य गरिन्छ सो कुराको जानकारी दिने कार्य अध्ययनको क्षेत्र हो । भाषिक सिपहरूको शिक्षण गर्नका लागि विभिन्न तहमा विभिन्न खालका पाठ्यक्रमको निर्माण गरी सोहीअनुरूप भाषापाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा मैथिली मातृभाषी विद्यार्थीहरूका लागि तयार पारिएको छ ।

यस अध्ययनमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** उक्त पाठ्यक्रमअनुरूप छ वा छैन भनी अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य गरिएको छ । यसै गरी यस पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई पूरा गर्न यस पाठ्यपुस्तकमा राखिएको विधागत क्षेत्र र क्रम के कस्तो छ भन्ने पक्षमा रहेर अनुसन्धान गरी वास्तविकता पत्ता लगाउने कार्य गरिएको छ । पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूप हुनुपर्दछ । यस्तो भएन भने पाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीको र अभिभावकको आवश्यकता र चाहनालाई पूरा गर्न सक्दैन ।

४.४ तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धति

अनुसन्धान कार्य गर्दा तथ्य वा सामग्रीको सङ्कलन गर्नुपर्दछ । यस्ता सामग्री अनुसन्धानका लागि कच्चा पदार्थका रूपमा रहेका हुन्छन् । अनुसन्धान कार्यमा सामग्री सङ्कलन गर्दा कुनै एउटा विधि वा पद्धतिमा मात्र भर पर्नु हुँदैन । विभिन्न विधि प्रविधि वा पद्धतिहरू अपनाएर सामग्री सङ्कलन गरियो भने मात्र विश्वसनीय र भरपर्दो तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न सकिन्छ । पाठ्यक्रमअनुरूपता सैद्धान्तिक प्रवृतिको अध्ययन गरिएको छ । त्यस्तो अनुसन्धानबाट निस्केको निष्कर्ष सत्य, तथ्य, उपयोगी र अर्थपूर्ण हुन्छ । तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा अनुसन्धानको विषय र क्षेत्रअनुसार फरक फरक विधिहरू अपनाउन सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययन पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यमा आधारित छ ।

पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरी अध्ययन गरिएको छ । यसरी सामग्री सङ्कलन गरी अध्ययन गर्दा अनुसन्धानका लागि पृष्ठभूमि तयार हुने, यस विषयमा अगाडि गरिएका अनुसन्धानका बारेमा जानकारी प्राप्त हुने साथै श्रम तथा अर्थको समेत वचत गराउँदछ । उक्त अध्ययन पूरा गर्न पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सम्पन्न गरिएको छ ।

४.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत

अनुसन्धानकर्ताले अनुसन्धानका लागि आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने क्षेत्र नै तथ्यङ्क सङ्कलनका स्रोतहरू हुन् । प्रस्तुत शोधपत्रलाई व्यवस्थित, विश्वसनीय र वैज्ञानिक बनाउनका लागि सामग्रीको आवश्यकता पर्दछ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी,** पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित विभिन्न शोधपत्रहरूको अध्ययन गरिएको छ । यो शोधपत्र तयार पार्नका लागि विभिन्न प्राथमिक तथा द्वितीयक दुबै स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी अध्ययन गरिएको छ ।

४.५.१ प्राथमिक स्रोत

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि आवश्यक पर्ने प्राथमिक सामग्रीका रूपमा मुख्य गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरबाट प्रकाशित मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम (१-५) २०६४ र कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** २०६४ लाई लिइएको छ ।

४.५.२ द्वितीयक स्रोत

अन्य व्यक्ति वा संस्थाले सङ्कलन गरेको तथ्याङ्कलाई अनुसन्धानका क्रममा प्रयोग गरिन्छ भने त्यस्ता सामग्रीलाई द्वितीयक स्रोतका सामग्री भनिन्छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : १६५) । द्वितीयक स्रोतका रूपमा पुस्तकालयीय अध्ययन, पुस्तक, एवम् पूर्वकार्यका रूपमा सम्पन्न गरिएका शोधपत्रहरूलाई लिइएको छ ।

४.६ विश्लेषण प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधकार्यमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथीको** पाठ्यक्रमअनुरूप अध्ययन गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा **हमर मैथिली पोथी,** पाठ्यक्रमअनुरूप भए वा नभएको

व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा रहेका प्रत्येक एकाइहरूको क्रमबद्धता र उद्देश्यअनुरूपताको अध्ययन विधाहरू पाठ्यक्रमअनुरूप भए नभएको अध्ययन गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । त्यसपछि अध्ययन तथा व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्ष तथा सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय पाँच

पाठ्यक्रमअनुरूपताका उद्देश्यका आधारमा कक्षा चारको हमर मैथिली पोथीको अध्ययन

५.१ परिचय

पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका लक्ष्यहरू पूरा गर्न आवश्यक पर्ने शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप सञ्चालनका लागि सहयोग पुऱ्याउने महत्त्वपूर्ण शैक्षिक सामग्री पाठ्यपुस्तक हो । त्यसैले पाठ्यपुस्तक पाठ्यक्रमअनुरूप निर्माण गरिनुपर्छ, यस अनुरूप कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को पाठ्यक्रमअनुरूप भए नभएको हेर्ने कार्य यस अध्ययनमा गरिएको छ ।

भाषापाठ्यक्रम भाषिक सिपगत उद्देश्यमा आधारित हुन्छ । यस्ता सिपगत उद्देश्य प्राप्त गर्नका लागि भाषापाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाहरूको उपयोग गरिएको हुन्छ । ती विधाहरूलाई क्रमबद्ध रूपमा मिलाएको हुन्छ । भाषिक अभ्यासबाट नै शब्दभण्डार, वाक्यरचना, प्रश्नोत्तर, शुद्धोच्चारण, व्याकरणको ठिक रूपमा प्रयोग लिखित तथा मौखिक अभिव्यक्ति आदि सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ चारै सिपहरूको विकास गराउन सकिन्छ । यस्ता उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्न पाठ्यपुस्तक उपयुक्त छ छैन भनी अध्ययन गर्ने कार्य यसमा गरिएको छ ।

पाठ्यक्रमको अपेक्षा अनुकूल पाठ्यपुस्तक निर्माण हुनुपर्दछ भन्ने मान्यताअनुरूप सिकारुको रुचि, क्षमता तथा स्तरको आधारमा भाषापाठ्यपुस्तकका अध्ययन गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा के कस्ता विषयवस्तु राखिएका छन्, तिनीहरूको क्षेत्र र क्रम कसरी निर्धारण गरिएको छ, पाठ्यपुस्तकको छनोट स्तरण कसरी गरिएको छ भन्ने पक्षमा पनि अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा पाठ्यपुस्तकका आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पनि उपयुक्तता भए नभएको अध्ययन गरी निष्कर्ष तथा सुझाव दिने काम गरिएको छ ।

५.२ पाठ्यक्रमका उद्देश्य र हमर मैथिली पोथी

भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू पूर्ति गर्नका लागि विभिन्न पाठहरू राखिएका हुन्छन् । ती पाठहरूमा भाषिक सिप विकासका लागि विभिन्न अभ्यासहरू राखिएका हुन्छन् । यस अध्ययनमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले उद्देश्य पूर्ति गर्ने खालका पाठहरू र अभ्यासहरू उपयुक्त छन् की छैनन् भनी अध्ययन गर्न खोजिएको छ । यसको उद्देश्यहरू यसप्रकार छन् :

- राष्ट्र, राष्ट्रिय एकता र लोकतान्त्रिक संसारको भावना पैदा गराई नैतिकता, अनुशासन र स्वावलम्बन जस्ता सामाजिक एवम् चारित्रिक गुणको विकास गर्ने,
- आधारभूत भाषिक तथा गणितीय सिपको विकास गर्ने,
- कला, सौन्दर्यप्रति अभिरुचि जगाई सिर्जनशील सिपको विकास गर्ने,
- विज्ञान, सूचना, प्रविधि, वातावरण र स्वास्थ्यसम्बन्धी आधारभूत ज्ञान तथा जीवनपयोगी सिपको विकास गर्ने,
- विभिन्न जातजाति, धर्म, संस्कृति र क्षेत्रप्रति सहभाव जगाई समावेशी समाजको निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउने,
- मानव अधिकार तथा सामाजिक मूल्य मान्यताप्रति सचेत भई जिम्मेवारपूर्ण आचरणको विकास गर्ने ।

(मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम, २०६४)

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा प्रत्येक पाठको पृष्ठको अन्त्यमा कठिन शब्द र तिनको अर्थ दिइएको छ । त्यसपछि मात्रै अभ्यास शुरु गरिएको छ । अभ्यासमा कविताअन्तर्गत शुरुमा गति, यति, लय मिलाएर पढ्न लगाउने अभ्यास राखिएको छ । यसले पढाइ सिप विकास गर्न सहयोग गर्ने आंशिक उद्देश्यलाई तय गरेको छ । त्यसैगरी संवादमा हाउभाउ सहित पढेर सुनाउने अभ्यास राखिएको छ । यसले पढाइ र सुनाइ सिपको अभ्यास गराउन खोजेको देखिन्छ । अन्य विधागत पाठहरूमा छोटो उत्तर भन्ने

अभ्यास राखिएको छ । यसले बोलाइ सिपगत उद्देश्य प्राप्तिमा सहयोग पुऱ्याउन सहयोग गरेको देखिन्छ ।

यसैगरी प्रश्नोत्तरसम्बन्धी राखिएका अभ्यासहरूले पठनबोध तथा लेखनसम्बन्धी उद्देश्यको आंशिक तह पूरा गरेको देखिन्छ । शुद्ध उच्चारणसम्बन्धी अभ्यासले पाठभित्रका शब्दहरूलाई सन्दर्भपूर्ण प्रयोग गर्न सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ । शुद्ध पारी लेखसम्बन्धी अभ्यासको वाक्य गठन मिलाई सफा र स्पष्ट लेखनमा जोड दिएको पाइन्छ । यसैगरी जोडा मिलाउने, उपयुक्त शब्द खोजेर खाली ठाउँ भर्ने, ठिक उत्तरमा ठिक चिह्न लगाउने जस्ता अभ्यासहरूले उपयुक्त शब्द चयन गर्न, शब्दभण्डारको विकास गराउन, शब्दहरूमा शुद्ध र अशुद्धको फरक पहिचान गराउन तथा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल आदिसम्बन्धी सङ्गति मिलाउने जस्ता कुराहरूलाई ध्यान दिएको भेटिन्छ । भाव स्पष्ट गर, निबन्ध लेख, अवलोकन तथा विभिन्न अंशहरूको भाव विस्तार गर जस्ता अभ्यासको अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराएको देखिन्छ । कार्यमूलक व्याकरणका रूपबाट व्याकरणको धारणात्मक ज्ञानलाई विस्तृत पार्न खोजिएको छ भने परम्परागत घोकन्ते र बोझिलोपन हटाएर सहज र सरल तरिकाले व्याकरणगत अभ्यास दिन खोजिएको छ । प्रत्येक पाठमा राखिएका सिर्जनात्मक अभ्यासले सिकारुमा क्रियाशील बनाई लेखन सिपको विकासका साथै मौखिक अभिव्यक्ति सिपलाई विकसित गराउन सहयोग गरेको छ ।

५.३ भाषिक सिपका आधारमा हमर मैथिली पोथी

भाषापाठ्यपुस्तकले भाषाका चारवटै सिपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइमा दक्ष बनाउने उद्देश्य राख्नुपर्दछ । पाठ्यवस्तुको छनोट गर्दा र त्यसका प्रस्तुति गर्दा चारै सिपलाई क्रमबद्ध र समान रूपमा सिकाउन सक्नुपर्दछ ।

सुनाइ/बोलाइ

सुनाइ र बोलाइ मौखिक पक्षअन्तर्गत पर्ने भाषिक सिपहरू हुन् । यी दुई सिपहरू एक अर्कामा अन्तरसम्बन्धित छन् । व्यक्तिले कुनै कुरा सुनेर मात्र बोलाइतर्फ अग्रसर हुन्छ । त्यसैले सुनाइ पहिलो र बोलाइ दोस्रो भाषिक सिप हो । प्राथमिक तहमा पाठ्यक्रमले कक्षा चारका लागि सुनाइ/बोलाइसँग सम्बन्धित १२ वटा उद्देश्य राखेको

छ । यिनै सुनाइ/बोलाइ सिपसँग सम्बन्धित सिकाइ उपलब्धिलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- मौखिक निर्देशन सुनेर पालन गर्ने,
- फरक किसिमका वाक्यहरू सुनेर तिनीहरूको फरक अर्थ बताउन,
- कुराकानी, छलफल वर्णन सुनेर प्रतिक्रिया जनाउन,
- आफ्नो समुदायमा हुने भेला, सभाका कुराहरू सुनेर त्यसको सार बताउन,
- औपचारिक रूपमा दिइएका अभिव्यक्ति अरूलाई विस्तृत रूपमा सुनाउन सक्ने गरी सुन्न,
- संयुक्त वर्ण भएका शब्दहरूको शुद्ध उच्चारण गरी स्वाभाविक गतिमा बोल्न,
- शिष्टाचारका शब्दहरू प्रयोग गरी बोल्न,
- धक नमानी सोधपुछ, कुराकानी, प्रश्नोत्तर वर्णन र छलफल गर्न,
- गति, यतिका आधारमा सुनेका रचना वा गीत तथा कविता भन्न,
- आफुले जानेका बालकथा र गाउखाने कथा भन्न,
- पढेका पाठका आधारमा सोधिएका प्रश्नहरूको उत्तर मौखिक रूपमा चित्त बुझ्दो ढङ्गबाट दिन ।

(मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम, २०६४)

भाषिक सिपमा सुनाइ, बोलाइसम्बन्धी अभ्यासहरू यस प्रकार छन्:

तालिका नं. १

भाषिक सिपमा सुनाइ, बोलाइसम्बन्धी अभ्यासहरू

पाठ	पाठशीर्षक	विधा	सुनाइ, बोलाइसम्बन्धी अभ्यासहरू
१.	रङ्ग-विरङ्ग	कविता	-
२.	दुर्गापूजा	निबन्ध	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।

३.	बताह हाथी	कथा	
४	दिदीक बिआह	संवाद	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।
५.	अररनेवा	निबन्ध	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।
६.	खुरलुच्चीपनक मोह	कविता	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ । अभ्यास ७: (क) पाठक कविता कण्ठ कऽ लयबद्ध तरीकासँ प्रत्येक विद्यार्थीकेँ सुनाबऽ कहियौक । (ङ) गामघरमे प्रचलित कोन-कोन बालगीत, कवितासभ विद्यार्थी जनैत अधि, सुनबऽ कहियौक ।
७.	भैयाकेँ चिठी	चिठी	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।
८.	बुढ्बाक टोपी	कथा	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।
९.	प्रदुषण	निबन्ध	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ । अभ्यास ८: (ख) प्रदूषणसम्बन्धी विभिन्न पर्चा/ पोष्टर/पम्पलेट आदि किलासमे देखाकऽ तत्सम्बन्धी प्रश्नसभ पूछि विद्यार्थीसभसँ उत्तर माङथि ।
१०.	दतममि	संवाद	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।
११.	जय-जय मिथिला	कविता	-
१२.	हम छी टेलिभिजन	निबन्ध	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।
१३.	अपन वस्तु	कथा	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ ।
१४.	मैथिल सपूत भुवनेश्वर पाथेय	जीवनी	अभ्यास ७: सृजनात्मक अभ्यास मैथिलीक अन्य कोनो साहित्यकारक बारेमे अहाँकेँ की बूझल अछि ? शिक्षकेसँ पुछियनु आ-अपनो सुमबियनु ।
१५.	जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल	कविता	अभ्यास ६: कक्षागत क्रियाकलाप (ग जङ्गलमे फेर मङ्गल घूरल कविता कण्ठस्थ कऽ शिक्षककेँ सुनाउ ।

१६.	ओलम्पिक	निबन्ध	-
१७.	पेटक महिमा	कथा	-
१८	प्रधानाध्यपककेँ अर्जी	निवेदन	-
१९.	मिथिलाक्षर (तिरहुता)	लिपि	-

स्रोतः हमर मैथिली पोथी चारिम किलास, २०६४

पाठ्यक्रमका सुनाइ/बोलाइसँग सम्बन्धित उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्नका लागि **हमर मैथिली पोथी**मा विभिन्न विधाहरू राखिएका छन् । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका कथा, कविता, जीवनी, चिठी तथा निवेदन आदि विधाहरूले सुनाइ र बोलाइ सिपको विकासलाई सहयोग पुऱ्याएका छन् । यी विधागत पाठहरूमा राखिएका अभ्यासहरूले पनि सुनाइ र बोलाइ सिपको विकासमा सघाउ पुऱ्याएका छन् । यी विधागत पाठहरूमा राखिएका अभ्यासहरूले पनि सुनाइ र बोलाइ सिपको विकासमा सघाउ पुऱ्याएका छन् तर लेखाइको तुलनामा कम भेटिन्छ । पाठको पृष्ठ ६, १५, २०, २९, ३५, ४०, ४५, ५२, ५७ मा समाविष्ट अभ्यासले निम्न प्रश्नको उत्तर देऊ सुनाइ/बोलाइ सिपलाई समेटेको छ । पृष्ठ ४६ मा राखिएको अभ्यासले हाउभाउ, अभिनयमा ध्यान दिन र हाउभाउ मिलाइ उपयुक्त ढङ्गले बोल्न सक्ने सुनाइ/बोलाइ सिपलाई समेटेको छ । आफूले देखे सुनेका अनुभव गरेका घटना वस्तु तथा वातावरणका विषयमा सिलसिला मिलाई मौखिक वर्णन गर्ने अभ्यास पृष्ठ ५८, ६२, ६६ मा राखिएको छ । प्राथमिक तहको भाषा शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा प्रशस्त अभ्यासको आवश्यकता पर्ने भएकाले यस तहमा सुनाइ र बोलाइका लागि मौखिक अभिव्यक्तिहरू कुराकानी, छलफल, प्रश्नोत्तर, संवाद, वादविवाद, वर्णन तथा भूमिका निर्वाह जस्ता अभ्यासहरू राखिएका छन् । प्रत्येक पाठका अभ्यासमा मौखिक प्रश्नोत्तर राखिएका छन् । यसले सुनाइ र बोलाइ सिपलाई विकास गर्न सहयोग गरेको छ । त्यस्तै शब्दको अर्थ उच्चारण गर्ने सुनाइ र बोलाइ सिपलाई समेटेको छ । यसै गरी छलफलका लागि अभ्यासहरू राखिएका छन् । यसै गरी साहित्यिक विधाहरूमा

सुनेर प्रतिक्रिया जनाउने अभ्यास राखिएकाले सुनाइ र बोलाइ सिपलाई विकास गराउने प्रयास गरिएको पाइन्छ ।

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा सञ्चार माध्यमका सूचनाहरू सुन्न र भन्न सक्ने खालका अभ्यासहरू भेटिँदैन । यसै गरी भाषिक अभिव्यक्ति सुनी मौलिक पहिचान गर्ने अभ्यास पनि स्पष्ट देखिँदैन । यसरी विश्लेषण गर्दा पाठ्यक्रमले सुनाइ र बोलाइ सिप राखेको छ तर प्रस्तुत अभ्यासको कमी भेटिन्छ । यसले गर्दा यस पाठ्यसामग्रीबाट सुनाइ र बोलाइसम्बन्धी सिप विकास गर्न प्रयासमा कमी रहेको देखिन्छ ।

पढाइ

लिखित सामग्रीलाई बुझेर अभिव्यक्ति गर्न आधार प्रदान गर्ने सिप पढाइ हो । व्यक्तिको साक्षरताको पहिलो खुडकिलो लेख्य भाषा पढ्न जान्नु हो । पढ्न जानेमा उसले आफ्नो सुविधाअनुसार ज्ञान आर्जन गर्ने एउटा अर्को महत्त्वपूर्ण माध्यम प्राप्त गर्दछ । बालकको लेख्य भाषा पढ्न जान्नु भनेको उसले ज्ञानको अर्को ज्योतिको ढोका खोल्नु हो (अधिकारी र शर्मा, २०६५ : ६८) । पढाइ सिपको विकास गराउन सस्वर वाचन, मौनपठन प्रसस्त अभ्यास गराउनु पर्दछ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को भाषा पाठ्यक्रमले पढाइ सिपको विकासका लागि के कस्ता उद्देश्यहरू राखेका छन् ती उद्देश्य प्राप्तिमा पाठ्यपुस्तक कतिको उपयोगी छ भन्ने बारेमा चार वटा उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- बालगीत तथा बालकविता गति, यति, लय मिलाई पढ्न,
- शुद्ध र प्रस्टसँग चिठीपत्र पढ्न,
- सरल बालकथा मौनपठन गर्न,
- पाठमा दिइएका अभ्यासात्मक क्रियाकलापको उपयुक्त रूपमा उत्तर दिने गरी पढ्न ।

(मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम, २०६४)

तालिका नं. २

भाषिक सिपमा पढाइसम्बन्धी अभ्यासहरू

पाठ	पाठशीर्षक	विधा	पढाइसम्बन्धी अभ्यासहरू
१.	रङ्ग-विरङ्ग	कविता	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझ । अभ्यास ६: निम्नलिखित वाक्यसभ, पढू आ बुझू जे कोन चीज कोन होइत छैक ।
२.	दुर्गापूजा	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नाङ्कित शब्दसभक अर्थ बुझू ।
३.	बताह हाथी	कथा	अभ्यास १: शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ७: पढू आ बुझू ।
४	दिदीक बिआह	संवाद	अभ्यास १: शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ६: कालः पढू आ बूझू ।
५.	अररनेवा	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नाङ्कित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ५: कोष्ठकमे रहल चिन्हसभक नाम बुझू ।
६.	खुरलुच्चीपनक मोह	कविता	अभ्यास १: निच्चा देल गेल शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ६: कालक भेद : पढू आ बुझू ।
७.	भैयाकेँ चिठी	चिठी	अभ्यास १: निम्न शब्दसभक अर्थ बुझू ।
८.	बुढ्बाक टोपी	कथा	अभ्यास ५: शिक्षकसँ पूछि निम्म शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ८: भूतकालक भेद : पढू आ बूझू ।
९.	प्रदुषण	निबन्ध	अभ्यास १: निम्न शब्दसभक अर्थ बुझू ।
१०.	दतममि	संवाद	अभ्यास १: शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ७ : भविष्यत कालक भेद : पढू आ बूझू ।
११.	जय-जय मिथिला	कविता	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू ।
१२.	हम छी टेलिभिजन	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू ।
१३.	अपन वस्तु	कथा	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू ।

१४.	मैथिल सपूत भुवनेश्वर पाथेय	जीवनी	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू ।
१५.	जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल	कविता	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू ।
१६.	ओलम्पिक	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू ।
१७.	पेटक महिमा	कथा	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू ।
१८	प्रधानाध्यपककेँ अर्जी	निवेदन	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू ।
१९.	मिथिलाक्षर (तिरहुता)	लिपि	-

स्रोतः हमर मैथिली पोथी चारिम किलास, २०६४

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा पठनबोधसम्बन्धी अभ्यासहरू हेर्दा लिखित सामग्रीलाई गति, यति, लय मिलाई शुद्ध र स्पष्टसँग सस्वरवाचन गर्न सक्ने उद्देश्यका लागि कविता खण्डमा राखिएका छन् । विभिन्न पाठहरू पढी तिनका मुख्य मुख्य कुराहरू बताउन भन्ने उद्देश्य पूरा गर्नका लागि पाठको अभ्यासमा मात्र भेटिन्छ । यसमा अत्यन्तै न्यून अभ्यासहरू रहेका छन् । विभिन्न प्रयोजनका लागि लिखित सामग्रीको मौन वाचन गर्न भन्ने उद्देश्यलाई पूरा गर्ने खालका मौनवाचनसम्बन्धी कुनै अभ्यास दिइएको छैन । विभिन्न प्रयोजनका लागि कथा, कविता, प्रबन्ध र जीवनीका पाठहरू पढ्न भन्ने उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्रत्येक पाठहरूमा शब्दको अर्थ बुझ र पढ भन्ने प्रश्नहरू राखिएका छन् । यसले स्पष्ट रूपमा मौनवाचनसम्बन्धी पढाइलाई बुझाएको छैन । यद्यपि यी अभ्यासहरू लेखाइ सिपतिर ढल्केका छन् । पाठ्यक्रमले विभिन्न स्रोतका सामग्रीबाट शब्दभण्डार वृद्धि गर्न भने उद्देश्य राखेको छ । यसलाई पूरा गर्नका लागि पाठ्यपुस्तकका प्रत्येक पाठमा शब्दभण्डार शीर्षक दिई शब्दको अर्थ भन्न, जोडा मिलाउ, खाली ठाउँ भर्न, शब्द बनाउन, वाक्य बनाउन जस्ता अभ्यासहरू राखिएका छन् । यसले शब्दभण्डार वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । प्रत्येक पाठमा शब्दहरूको अर्थ भन्ने अभ्यास दिइएको छ ।

पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा पढाइ सिपको विकास गर्न राखिएका उद्देश्यहरू पूरा गर्नका लागि पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठगत अभ्यासमा पर्याप्त मात्रामा अभ्यास पुग्ने देखिँदैन । कुनै उद्देश्य पूरा गर्न अभ्यासहरू छन् तर सबै उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अभ्यासहरू भेटिदैँन । पढाइ सिपका लागि भन्दा लेखाइ सिपका अभ्यासमा बढी ढल्केको छ ।

लेखाइ

भाषिक अभिव्यक्तिगत सिपको विकास गर्नका लागि पाठ्यक्रमको लेखाइ सिपको उद्देश्य राखेको छ । लेखाइ सिप विकासका लागि अनुलेखन, श्रुतिलेखन, स्वतन्त्र लेखन सिपको विकास हुन्छ । कक्षा चारमा छवटा लेखाइ सिपहरू पाठ्यक्रमले राखेको छ । पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा यी उद्देश्यहरू परिपूर्ति गर्न के-कस्ता अभ्यासहरू राखी पाठ्यक्रम निर्माण गरिएको छ भनी यस अध्ययनमा अध्ययन गरिएको छ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** विषयका लागि राखिएको लेखाइ सिपका उद्देश्यहरू निम्नानुसार छन् :

- ठोस वस्तुको वर्णन गर्न,
- हिज्जे मिलाएर लेख्न,
- वान्की मिलाई वर्णहरू ठिक दुरीमा लेख्न,
- शिक्षकको निर्देशमा अनुलेखन तथा श्रुतिलेखन गर्न,
- निर्देशित रूपमा अनुच्छेद लेख्न,
- पूर्णविराम, अल्पविराम र प्रश्नवाचक चिह्नको प्रयोग गर्न ।

(मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम, २०६४)

तालिका नं. ३

भाषिक सिपमा लेखाइसम्बन्धी अभ्यासहरू

पाठ	पाठशीर्षक	विधा	लेखाइसम्बन्धी अभ्यासहरू
१.	रङ्ग-विरङ्ग	कविता	अभ्यास २: निम्नाङ्कित प्रश्नसभक उत्तर लिखू ।
२.	दुर्गापूजा	निबन्ध	अभ्यास ६: दुर्गेपूजाजकाँ मिथिलाञ्चलमे प्रचलित कोनो पूजा, पावनि वा मेलाक सम्बन्धमे छोट निबन्ध लिखू । अभ्यास ७ : मिथिलाञ्चलमे प्रचलित निम्न प्रकारक गीतसभक सम्बन्धमे अहाँ की जनैत छी ? लिखू । आ जँ नहि जनैत होइ तँ शिक्षकसँ जानकारी लिअ ।
३.	बताह हाथी	कथा	अभ्यास २: निम्नलिखित प्रश्नसभक उत्तर लिखू । अभ्यास ६: निम्न शब्दसभक प्रयोग कऽ एकटा छोटा खिस्सा लिखू ।
४	दिदीक बिआह	संवाद	-
५.	अररनेवा	निबन्ध	अभ्यास ७: सृजनात्मक अभ्यास
६.	खुरलुच्चीपनक मोह	कविता	-
७.	भैयाकेँ चिठी	चिठी	अभ्यास ३: सृजनात्मक अभ्यास
८.	बुढ्बाक टोपी	कथा	अभ्यास ७: अहाँ कोन-कोन पशुपंक्षी देखने छी ? कोनो पाँपटाक चित्र बनाउ ।
९.	प्रदुषण	निबन्ध	अभ्यास ६: निच्चा देल गेल वाक्यसमभकेँ उदाहरणिहिजकाँ शुद्ध कऽ लिखू ।
१०.	दतममि	संवाद	-
११.	जय-जय मिथिला	कविता	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर लिखू । अभ्यास ७: सृजनात्मक अभ्यास : कवितामे प्रयोग

			भेल विशेषतासभक आधारपर मिथिलासम्बन्धी एकटा निबन्ध लेखू ।
१२.	हम छी टेलिभिजन	निबन्ध	-
१३.	अपन वस्तु	कथा	अभ्यास ६: निम्न शब्दसभक विपरीतार्थक शब्द लिखू
१४.	मैथिल सपूत भुवनेश्वर पाथेय	जीवनी	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर लिखू ।
१५.	जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल	कविता	अभ्यास २: निम्नलिखित प्रश्नसभक उत्तर लिखू । अभ्यास ६: कक्षागत क्रियाकलाप
१६.	ओलम्पिक	निबन्ध	अभ्यास २: निम्नलिखित प्रश्नसभक उत्तर लिखू । अभ्यास ५: निच्चा देल गेल वाक्यांश सभक एक शब्दमे अर्थ लिखू ।
१७.	पेटक महिमा	कथा	अभ्यास २: निम्नाङ्कित प्रश्नसभक उत्तर लिखू । अभ्यास ३ : उदाहरण देखिकअ विशेषणक रूप लिखू ।
१८	प्रधानाध्यपककेँ अर्जी	निवेदन	अभ्यास २: निम्न प्रश्नसभक उत्तर लिखू । अभ्यास ५: सृजनात्मक अभ्यास
१९.	मिथिलाक्षर (तिरहुता)	लिपि	अभ्यास १: निम्न शब्दसभकेँ मिथिलाक्षरसँ देवनागरीमे लिखू । अभ्यास २: निम्न वाक्यसभकेँ देवनाग्देरीसँ मिथिलाक्षरमे लिखू ।

स्रोतः हमर मैथिली पोथी चारिम किलास, २०६४

पाठ्यक्रमले राखेको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि प्रत्येक पाठको अभ्यास ठिकसँग उच्चारण गर र कपिमा सार अथवा कुनै पाठमा ठिकसँग उच्चारण गर भन्ने अभ्यास राखिएको छ । यसले हिज्जे र वाक्य मिलाई सफा र शुद्धसँग लेख्न भन्ने उद्देश्य पूर्ति गर्न खोजेको देखिन्छ । तर यो शब्दमा मात्रै सीमित छ, वाक्यसम्म पुग्न सकेको छैन । लेख्य

चिह्नहरूको उपयुक्त प्रयोग गर्न भन्ने उद्देश्य पूर्तिका लागि पाठ ९ मा राखिएको प्रश्न नं. ६ मा वाक्यहरूलाई शुद्धसँग लेख्न लगाएको छ। शब्द, वाक्य र पाठका अंशहरू सुनेर लेख्ने उद्देश्यका लागि पाठ २ को अभ्यास ६ मा, पाठ ३ को अभ्यास ६, पाठ ५ को अभ्यास ७ मा, अभ्यासहरू दिइएका छन् । यी अभ्यासहरूले श्रुतिलेखन विकास गर्न पनि सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । आफूले देखेका, सुनेका, अनुभव गरेका वस्तु, घटना तथा वातावरण विषयमा लिखित वर्णन गर्ने उद्देश्यका लागि पाठ ३ को अभ्यास ६ मा, पाठ ६ को अभ्यास ७ मा, पाठ ७ का अभ्यास ७ मा दिइएका अभ्यासहरूले उद्देश्य पूर्तिमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । अनुच्छेद चिठी, निवेदन, कथा, निबन्ध, जीवनी, संवाद, सिलसिला मिलाई लेख्ने सिपको विकास गर्न लागि पाठ ७ को अभ्यास ३ मा, पाठ १२ को अभ्यास ५ मा, पाठ ३ को अभ्यास ६ मा, पाठ २ को अभ्यास ६ मा राखिएका अभ्यासहरूले उद्देश्य प्राप्ति गर्न सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । यसैगरी यी अभ्यासहरूले मौखिक अभ्यासमा समेत सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । अनुच्छेद, चिठी, निवेदन, कथा, निबन्ध, जीवनी र संवाद सिलसिला मिलाइ लेख्ने सिपको विकास गर्नका लागि राखिएका अभ्यासहरूले उद्देश्य प्रारम्भ गर्न सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ । प्रत्येक पाठहरूको अभ्यासमा शब्दहरूलाई लिखित रूपमा उपयुक्त ढङ्गले प्रयोग गर्नका लागि राखिएकाले उद्देश्य प्राप्तिमा सहयोगी हुन्छ । कार्यमूलक व्याकरण, पदसङ्गति, क्रियाकलाप, शब्दभण्डार, वाक्यमा शब्द सङ्ख्या, व्याकरणका रूपबाट सिकाउने प्रयास गरिनु सकारात्मक पक्ष हो ।

यसरी उक्त पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्दा भाषाका चार सिपहरूमध्ये सबैभन्दा बढी लेखाइ सिपलाई प्राथमिकता दिइएको भेटिन्छ । लेखाइ सिपका अभ्यासहरू उपयुक्त नै देखिन्छन् ।

५.४ शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र हमर मैथिली पोथी

भाषा पाठ्यक्रमका उद्देश्यअनुरूप चयन गरिएका पाठ्यवस्तुहरूलाई व्यवस्थित क्रममा पाठ्यपुस्तकमा राखिसकेपछि के कसरी पढाउने भन्ने कुरा शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया हो । भाषा सिकाइ विषयवस्तुको सिकाइ नभइ विषयवस्तुका माध्यमबाट भाषिक

सिपहरूको सिकाइ हो । कक्षा चारको मातृभाषाका नमुना पाठ्यक्रमले भाषा सिकाइमा विभिन्न क्षेत्र तथा स्रोतका विषयवस्तुको विधागत विविध प्रस्तुतिलाई भाषिक सिपको अभ्यासको आधार सामग्री बनाउनु पर्ने निर्देश गरेको छ । प्रत्येक विधाका पाठहरूबाट सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइका कार्यकलापहरू गराउन सकिने कुरा पाठ्यक्रमले उल्लेख गरेको छ । सबै पाठहरूलाई श्रुतिबोध, शुद्धोच्चारण पठनबोध, मौखिक अभिव्यक्ति, लिखित अभिव्यक्ति, शब्दभण्डार, वर्णविन्यास आदिको अभ्यासका लागि उपयोग गर्नुपर्ने कुरा निर्देश गरेको छ । यस्तै पाठहरूबाट नै व्याकरणका अभ्यास समेत गराउनु पर्ने कुरा निर्देश गरिएको छ ।

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा पाठ्यक्रमले निर्देश गरेअनुरूप विभिन्न विधाहरूलाई व्यवस्थित ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको छ । विधागत विविधताका कारण शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा रोचकता बढाउन मद्दत पुगेको छ भने पाठ्यपुस्तकमा विधालाई एकपछि अर्को गर्दै कविता, कथा, निबन्ध, संवाद, चिठी, जीवनी आदिलाई चक्रिय ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । यसले शिक्षण सिकाइ प्रक्रियालाई रोचकतापूर्ण बनाउन सहयोग गरेको छ । भाषातत्त्वहरूलाई पाठ्यपुस्तकमा विधा सँगसँगै अभ्यासखण्डका अन्त्यमा राखी तिनलाई छुट्टै आवश्यकताअनुसार पाठसँग सम्बन्धित गर्दै शिक्षणीय प्रयोजनका दृष्टिले मिलाइएको पाइन्छ । पाठ्यपुस्तकमा राखिएका पाठहरू क्रमशः सरलबाट जटिल क्रममा मिलाउने प्रयास गरिएको भेटिन्छ ।

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा १९ वटा पाठहरू राखिएका छन् । तर, ती विभिन्न पाठहरूलाई शिक्षण सिकाइका लागि उपयुक्त अनुक्रममा राखिएको छैन् । प्रत्येक पाठका अन्त्यमा सिर्जनात्मक अभ्यासहरू राखिएका छन् । जसले पाठसँग नयाँ साहित्यिक सिर्जना गराउन सकिने तथा विद्यार्थी क्रियाकलापलाई केन्द्रित बनाएर शिक्षण प्रक्रिया गराउन सकिने अवसर दिइएको छ । व्याकरण शिक्षणमा सैद्धान्तिक ज्ञानभन्दा प्रायोगिक पक्षमा जोड दिँने पद्धतिका माध्यमबाट भाषिक ज्ञान दिन सकिने कुरामा लक्षित गरेको देखिन्छ । व्याकरणलाई कार्यमूलक ढङ्गबाट पाठसँग सम्बद्ध बनाउने कोसिस गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा सैद्धान्तिकभन्दा व्यावहारिकतातर्फ लगेर शिक्षण प्रक्रियालाई सहज बनाउन खोजेको देखिन्छ । यति भए तापनि पाठ्यपुस्तकले विधागत शिक्षणीय विधि तथा

पद्धतिलाई भने निर्देश गर्न सकेको पाइँदैन । तसर्थ पाठ्यपुस्तकमा कुन पाठ वा विधालाई के कसरी शिक्षण गर्ने भनी सामान्य निर्देश दिनु बढी उपयुक्त देखिन्छ ।

५.५ मूल्याङ्कन, अङ्कभार र समयभारका आधारमा हमर मैथिली पोथी

मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रमले कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मूल्याङ्कनका लागि १०० अङ्कभार निर्धारण गरिएको छ । कक्षा चारमा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक (वार्षिक परीक्षा) पद्धतिबाट र ५० प्रतिशत निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कनका आधारमा विद्यार्थीलाई कक्षोन्नति गरिएको छ । लिखित मूल्याङ्कनको उत्तीर्णाङ्क ४० प्रतिशत हुने र छुट्टै उत्तीर्ण हुनुपर्ने राखिएको छ । निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन (निर्माणात्मक मूल्याङ्कन) मा औसत उपलब्धि हाँसिल गरेका तर निर्णयात्मक मूल्याङ्कनमा अनुत्तीर्ण भएका विद्यार्थीका हकमा सम्बन्धित अभिभावक, कक्षा/विषय शिक्षक र प्रधानाध्यापकले कक्षोन्नतिको निर्णय गर्छ भन्ने कुरा पाठ्यक्रमले राखेको छ । कक्षा चारमा ९३६ घण्टा पठनपाठन हुने र तोकिएको वार्षिक घण्टा नघटने गरी पाठको आवश्यकताअनुसार ४५ मिनेटको समयलाई एक घण्टी मानी कक्षा सञ्चालन हुन्छ भन्ने कुरा पनि पाठ्यक्रमले उल्लेख गरिएको छ। कक्षा चारको लागि पाठ्यक्रमले प्रस्तुत गरेको मूल्याङ्कन र अङ्क भारलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ४

पाठ्यभार वितरण तालिका

भाषिक सिप	कक्षा चार	
	पाठ्यभार	अङ्कभार
सुनाइ	३८	१५
बोलाइ (उच्चारण समेत)	३८	१५
पढाइ (शब्दभण्डार समेत)	७७	३०
लेखाइ (हिज्जे र चिह्न प्रयोग समेत)	९०	३५
कार्यमूलक व्याकरण (पदसङ्गति मात्र)	१३	५
जम्मा	२५६	१००

स्रोतः मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम, २०६४

भाषिक मूल्याङ्कन तथा अङ्कभारको सम्बन्धमा कक्षा चारको पाठ्यक्रमले माथि उल्लेख गरेका पक्षहरूको निर्धारण गरिएको छ । उक्त पक्षलाई उद्देश्यअनुरूप पाठ्यपुस्तकले के कस्ता भाषिक सिपहरू सिक्न र मूल्याङ्कन गर्न सहयोग गरेको छ भनी अध्ययन गर्न खोजिएको छ । पाठ्यक्रमले १०० पूर्णाङ्कमध्ये ५० पूर्णाङ्क भए पनि प्रयोगात्मक पक्षमा जोड दिनु सकरात्मक पक्ष हो । यसले भाषिक सिप विकासमा कक्षा कार्यकलाप, विद्यार्थी सहभागी गराउन सहयोग गर्दछ । निर्माणात्मक मूल्याङ्कनअन्तर्गत राखिएका विधार्थीको कार्यकलापको निरीक्षण, व्यक्तिगत र सामूहिक छलफल, लिखित परीक्षा, हाजिरी जवाफ, प्रश्नोत्तर, कक्षा कार्यकलापको परीक्षण, भाषिक व्यवहारको निरन्तर अवलोकन र तिनको अभिलेख गर्नुपर्ने भन्ने पक्षको मूल्याङ्कनका लागि पाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीले गर्नुपर्ने कार्यकलापहरू राखिएको छ । कक्षा कार्यकलापको परीक्षणलाई मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ भन्ने कुरा पाठ्यक्रमले तोकेको छैन र पाठ्यपुस्तकमा पनि स्पष्ट देखिँदैन । क्रियाकलापको अवलोकन गर्न सकिने खालका अभ्यासहरू पाठ्यपुस्तकमा छन् तर अभिलेख कसरी राख्ने भन्ने पक्षमा अन्योल देखिन्छ । त्यसैले पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका भाीषक क्षेत्र र अङ्क भारको विभाजनलाई अझै व्यवस्थित गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

५.६ पाठको आकृति, प्रकृति र हमर मैथिली पोथी

पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विधागत पाठहरूको प्रकृत्ति हेर्दा **हमर मैथिली पोथी**मा पाठहरूलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ५

हमर मैथिली पोथीमा भएका पाठको आकृति-प्रकृति

क्र.सं.	पाठशीर्षक	विधा	संरचित पृष्ठ
१.	रङ्ग-विरङ्ग	कविता	१
२.	दुर्गापूजा	निबन्ध	४
३.	बताह हाथी	कथा	८
४	दिदीक बिआह	संवाद	१२

५.	अररनेवा	निबन्ध	१८
६.	खुरलुच्चीपनक मोह	कविता	२२
७.	भैयाकँ चिठी	चिठी	२७
८.	बुढ्बाक टोपी	कथा	३२
९.	प्रदुषण	निबन्ध	४७
१०.	दतममि	संवाद	४३
११.	जय-जय मिथिला	कविता	४७
१२.	हम छी टेलिभिजन	निबन्ध	५०
१३.	अपन वस्तु	कथा	५५
१४.	मैथिल सपूत भुवनेश्वर पाथेय	जीवनी	६०
१५.	जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल	कविता	६४
१६.	ओलम्पिक	निबन्ध	६८
१७.	पेटक महिमा	कथा	७३
१८	प्रधानाध्यपककँ अर्जी	निवेदन	७७
१९.	मिथिलाक्षर (तिरहुता)	लिपि	८०

स्रोतः हमर मैथिली पोथी चारिम किलास, २०६४

पाठ्यपुस्तकमा राखिएका विभिन्न विधागत पाठहरूमध्ये कविता विधामा जम्मा चारवटा पाठ्यकविताहरू रहेका छन् । ती मध्ये **रङ्ग-विरङ्ग** रहेको छ, जुन पाँच श्लोकमा संरचित छ भने जम्मा ५९ शब्द रहेको छ । **खुरलुच्चीपनक मोह** कवितामा चार श्लोकमा संरचित छ भने जम्मा १२३ शब्द रहेको छ । **जय-जय मिथिला** कवितामा चार श्लोकमा संरचित छ भने जम्मा ८८ शब्द रहेको छ । **जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल** कविता रहेको छ, जसमा सात श्लोक ११६ शब्दहरू संरचित छ । कविता विधामा सबैभन्दा छोटा पाठ **रङ्ग-विरङ्ग** छ भने सबै लामो कविता **जङ्गलमे फेर मङ्ग घुरल** रहेको छ ।

पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका अन्य विधागत पाठहरूको विश्लेषण गर्दा **दुर्गापूजा** निबन्ध हो । **अररनेवा** निबन्ध ४ पृष्ठमा संरचित छ । अर्को निबन्ध **ओलम्पिक**

५ पृष्ठमा संरचित छ । **प्रदुषण** ६ पृष्ठमा संरचित छ । **बताह हाथी** कथा ८ पृष्ठमा छ भने, **बुढ्बाक टोपी** ५ पृष्ठ, **अपन वस्तु** ५ पृष्ठ, **पेटक** महिमा ४ पृष्ठमा संरचित छ । **दिदीक विआह** संवाद १२ पृष्ठमा संरचित छन् । अन्य चिठी, निवेदन, जीवनी, लिपि उत्तिकै पृष्ठमा आधारित छन् ।

यसरी पाठको आकृति प्रकृतिका दृष्टिले विश्लेषण गर्दा प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा रहेका पाठहरू स्तर, तह र उमेर सुहाउँदा र उपयुक्त भेटिन्छन् । यस्तै रमाइला र व्यावहारिक दृष्टिले पनि उपयुक्त देखिन्छन् । पाठ सुहाउँदा छन् भने अभ्यासमा भएका विविधताले भाषिक सिप विकासमा तथा सिर्जनात्मक पक्षमा पनि प्रकृतिको पाइन्छ । यति भए पनि पाठहरूको सङ्ख्या १९ हुनुले सम्पूर्ण पाठमा भएका क्रियाकलापहरू गराउन अपेक्षित समयमा पूरा गर्न गाह्रो पर्ने देखिन्छ ।

५.७ वैचारिक पक्ष र हमर मैथिली पोथी

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**लाई गहन अध्ययन विश्लेषण गर्दा प्राथमिक तहको शिक्षाले अपेक्षा गरेझैं भाषिक व्यवहारमा सक्षम र सृजनशील नागरिक तयार पार्नका लागि विभिन्न अभ्यासहरू राखेर पूरा गर्न खोजेको देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकभित्र भएका पाठहरूले राष्ट्रिय परम्परा, धार्मिक, साँस्कृतिक एवम् सामाजिक र वैचारिक विकासलाई केही रूपमा समेट्न खोजेको भेटिन्छ । पाठ्यपुस्तकले हिमाल, पहाड र तराई प्रदेशका विभिन्न रीतिरिवाज, चालचलन तथा मूल्यमान्यताप्रति भने पूर्णरूपमा वेवास्ता गरेको छ । विभिन्न जातजाति, भाषाभाषी तथा सम्प्रदायका मूल्यमान्यता, विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा भएका नवीनतम उपलब्धि तथा प्रजातान्त्रिक मूल्यमान्यतालाई पाठ्यपुस्तकले पूर्ण रूपमा आत्मसात गर्न सकेको छैन ।

उक्त पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्दा भाषापाठ्यपुस्तकले शिक्षा शास्त्रीय दृष्टिकोण, प्रजातान्त्रिक मूल्यमान्यता, मानव अधिकार तथा बालअधिकार, बालबालिकाको रुचि, स्तर, भाषिक सिप विकास, भौगोलिक तथा धार्मिक विविधता अभिभावक तथा सरकारवालाहरूको चाहना तथा राष्ट्रिय एकता र सार्वभौमिकताको भावनालाई समेत समेट्नु पर्ने पाठहरूको समावेश गराउन सके विषयगत ज्ञान र सिप दुवैको प्राप्तिमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

अध्याय छ

कक्षा चारको 'हमर मैथिली पोथी'मा विधा, क्षेत्र र क्रम तथा पाठ्यवस्तुको पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन

६.१ परिचय

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को भाषापाठ्यक्रमले समग्रमा निर्दिष्ट गरेका ८ वटा पाठ्यक्षेत्रका उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि जम्मा ७ वटा मूल विधा कथा, कविता, निबन्ध, रूपक, जीवनी, चिठी राखेको छ । मुल विधागत पाठ्यवस्तु मैथिली लिपि सामग्रीलगायत पाठ्यवस्तुमा प्रयुक्त पाठ्यवस्तुमा कार्यमूलक व्याकरणलाई उपविधाको रूपमा राखिएको छ ।

तालिका ६

कक्षा चारको विधाको क्षेत्र र क्रम तालिका

त्र.सं.	विधा	क्षेत्र र क्रम	पाठ्यवस्तु
१.	कथा	(क) बालकथा (ख) लोककथा (ग) पौराणिक कथा	बताह हाथी बुढ्बाक टोपी अपन वस्तु
२.	कविता	(क) लोक कविता (ख) बाल कविता (ग) बालगीत (घ) संस्कृतिप्रधान	जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल खुरलुच्चीपनक मोह रङ्ग-विरङ्ग जय-जय मिथिला
३.	रूपक	संवाद	दिदीक विआ
४.	निबन्ध	(क) सामाजिक, साँस्कृतिक (ख) प्राकृतिक (ग) वातावरणीय प्रदुषण (घ) कलात्मक (ङ) वैज्ञानिक तथा प्राविधिक	दुर्गापूजा अररनेवा प्रदूषण ओलम्पिक -

५.	चिठी	घरायसी	भैयाकेँ चिठी
६.	जीवनी	साहित्य, कलाकार	मैथिली सपूत भुवनेश्वर पाथेय
७.	लिपि	(क) स्वर वर्ण (ख) व्यञ्जन वर्ण (ग) आकारक मात्रा/इकारक मात्रा (घ) इकारक मात्रा/ऊकारक मात्रा (ङ) ऊकारक मात्रा/ऋकारक मात्रा (च) एकारक मात्रा/ऐकारक मात्रा (छ) ओकारक मात्रा/औकारक मात्रा (ज) अनुस्वर/अनुासिक (झ) विसर्ग/अङ्क लेखन	मिथिलाक्षर (तिरहुतालिपी)
८.	कार्यमूलक व्याकरण	(क) लिङ्ग (ख) वचन (ग) पुरुष (घ) क्रियापद (ङ) सामान्य वर्तमान (च) सामान्य भूलकाल (छ) सामान्य भविष्यतकाल (ज) शब्दभण्डार (झ) संयोजक (ञ) पदसङ्गति	

स्रोतः हमर मैथिली पोथी चारिम किलास, २०६४

प्रस्तुत अध्ययन पाठ्यक्रमको क्षेत्र र क्रमअनुरूपताको आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्ने भएकाले पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेअनुरूप पाठ्यपुस्तकले विधा क्षेत्र र क्रम मिलाएको छ छैन भनी अध्ययन गरिएको छ । पाठ्यक्रमले विधाको क्रममा सुरुमा कथा राखेको छ भने पाठ्यपुस्तकमा कविता राखिएको छ । कथामा **बुढबाक टोपी** लोककथा, **बताह हाथी** बालकथा र **अपन वस्तु** पौराणिक कथा राखिएको छ । कवितामा लोक कविता **जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल,** बालकविता **खुरलुच्चीपनक मोह**, बालगीत **रङ्ग-विरङ्ग** संस्कृतिप्रधान **जय-जय मिथिला** रहेको छ । पाठ्यक्रमअनुरूप नै पाठ्यपुस्तकका दुईवटा संवाद (रूपक) राखिएको छ । लिपिअन्तर्गत स्वर वर्ण, व्यञ्जन वर्ण, आकार मात्रा/इकारक मात्रा, इकारक मात्रा/उकारक मात्रा, उकारक मात्रा/ऋकारक मात्रा, एकारक मात्रा/ऐकारक मात्रा लिपी राखिएको छ । त्यस्तै उक्त पाठ्यपुस्तकमा निबन्धमा सामाजिक, साँस्कृतिक, प्राकृतिक, वातावरणीय प्रदुषण, कलात्मक निबन्धहरू राखिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा जीवनीमा साहित्यकार, कलाकार जीवनी राखिएको छ । पाठ्यक्रमले चिठीमा घरायसी चिठी निर्दिष्ट गरेको छ भने पाठ्यपुस्तकमा पनि यसै अनुरूप राखिएको छ ।

पाठ्यपुस्तकमा विधागत पाठहरूको रखाइ क्रमलाई हेर्दा कविता, निबन्ध कथा संवाद, चिठी, जीवनी, निवेदन राखिएको छ । पाठ्यक्रमले सुरुमा कथा राखेको छ तर पाठ्यपुस्तकमा कविता राखिएको छ । यसरी हेर्दा पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमको क्रमअनुरूप पाठहरू नराखेको भेटिन्छ । विद्यार्थीको रुचि भएको मनोरञ्जनात्मक कथा विधाको रखाइ सुरुवातमा नभए पनि समग्र रूपमा विधागत रखाइक्रम उपयुक्त रहेको मान्न सकिन्छ ।

अध्याय सात

आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण

७.१ परिचय

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** विद्यार्थीको भाषिक सिप विकास गर्ने उद्देश्यले बनाइएको हो । यसमा १९ वटा पाठहरू राखिएका छन् । यस्तो पाठ्यपुस्तक तहगत रूपमा उपयुक्त हुनुपर्दछ । पाठ्यपुस्तक उपयुक्त छ वा छैन भनी पत्ता लगाउन यसका आन्तरिक तथा बाह्य पक्षका तत्त्वहरूलाई निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

७.२ हमर मैथिली पोथीको आन्तरिक पक्षको विश्लेषण

कुनै पनि भाषापाठ्यपुस्तक आन्तरिक गुणमा विशेषताका दृष्टिले उपयुक्त हुनुपर्दछ । कुनै पनि तहका लागि भाषापाठ्यपुस्तक उपयुक्त छ छैन भनी निम्नलिखित तत्त्वहरूका विश्लेषणका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**लाई निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ :

७.२.१ पाठ्यवस्तुको विश्लेषण

पाठ्यवस्तु चयन गर्ने कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**ले पाठ्यक्रमको उद्देश्य पूर्तिलाई सहयोग गर्न खोजेको देखिन्छ । भाषिक सिप विकासका लागि विभिन्न विधाहरूलाई कविता, कथा, निबन्ध, जीवनी, चिठी, रूपकजस्ता विभिन्न विधालाई चयन गरिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा विधागत विविधताको क्रममा १९ वटा पाठहरू समावेश गरिएको छ । पाठहरूमा राखिएको अभ्यासहरूले सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ चारै सिपको विकासमा सहयोग गरेको पुग्ने देखिन्छ । यति हुँदाहुँदै पनि अन्य सिपमा तुलना लेखाइ सिपलाई बढी जोड दिइएको छ ।

पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका पाठहरूले सामाजिक, सांस्कृतिक, प्राकृतिक, साहित्यिक, वैज्ञानिक तथा व्यावहारिक पक्षलाई समेटेको भेटिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा पहिलो पाठ **रङ्ग-विरङ्ग** कवितामा सांस्कृतिक तथा प्राकृतिक र उत्साहित गराउन खोजेको भेटिन्छ । यस्तै **दुर्गापूजा** भन्ने निबन्धले सबैलाई एकताको सूत्रमा बाहन गर्न खोजेको भेटिन्छ । यस्तै चिठी तथा निवेदनले व्यावहारिकतालाई समेटेको छ । रूपक विधामा

भएको संवादले कथ्य अभिव्यक्तिलाई समेटेको छ । यसमा राखिएका कथाहरू स्तरअनुरूप छोटा छरिता देखिन्छन् । यति भए तापनि पाठ्यवस्तुले वर्तमान परिवेशको बदलिदो वैज्ञानिक तथा प्राविधिक विकासमा सहयोग पुग्ने पाठ्यवस्तुलाई भने वेवास्ता गरिएको भेटिन्छ ।

७.२.२ शब्दभण्डारको अभ्यासको स्वरूप

भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिने शब्दभण्डार विद्यार्थीको स्तरअनुकूल भाषिक पृष्ठभूमि र आवश्यकतालाई ख्याल गरी राख्नुपर्ने भएकाले विभिन्न पाठहरू विषय क्षेत्र अनुकूलका शब्दहरूको प्रयोग भएका छन् । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका बोध र अभिव्यक्ति क्षमताको प्रवर्धन गर्ने खालका व्यावहारिक र सान्दर्भिक शब्दहरूको प्रयोग भएको भेटिन्छ ।

तालिका ७

शब्दभण्डार अभ्यासको स्वरूप

पाठ	पाठशीर्षक	विधा	अभ्यास
१.	रङ्ग-विरङ्ग	कविता	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बूझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ५: कोन रङ्गक सङ्ग की विशेषण जोडल जाइत अछि, रेखा तानि जोडा मिलाउ ।
२.	दुर्गापूजा	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नाङ्कित शब्दसभक अर्थ बूझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू अभ्यास ४: निम्न वाक्यसभमे कोष्ठकसँग सही शब्द ल' रिक्त स्थाकेँ भरू । अभ्यास ५: शुद्ध वाक्यमे (√) आ गलत वाक्यमे (×) चिह्न लगाउ ।
३.	बताह हाथी	कथा	अभ्यास १: शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्नाङ्कित शब्दसभक वाक्यमे प्रयोग

			करू । अभ्यास ४ : निम्नाङ्कित वाक्यसभमे सहीमे (√) आ गलतमे (×) चिह्न लगाउ ।
४	दिदीक बिआह	संवाद	अभ्यास १: निम्न शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकँ वाक्यमे प्रयोग करू ।
५.	अररनेवा	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नाङ्कित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३ : निम्न प्रश्नसभक उत्तर दिअ । अभ्यास ४: कोष्ठकमे रहल शब्दसभेसँ सहीमे (√) चिह्न लगाउ ।
६.	खुरलुच्चीपनक मोह	कविता	अभ्यास १: निच्चा देल गेल शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकँ वाक्यमे प्रयोग करू ।
७.	भैयाकँ चिठी	चिठी	अभ्यास १: निम्न सब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ४: निम्न शब्दसभकँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ५ : कोष्ठमेसँ उपयुक्त शब्द चूनिकऽ खाली ठामकँ भरू ।
८.	बुढ्बाक टोपी	कथा	अभ्यास १: निम्न शब्दसभक अर्थ लिखू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकँ वाक्मे प्रयोग करू । अभ्यास ४: कथामे कोन जन्तुक नाममे की विशेषण लागल अछि, जोडा मिलाउ । अभ्यास ६: निम्न पशुपक्षीसभ कोना आवाज निकालैत अछि ? कोष्ठमे देल गेल ध्वनि-सङ्केतमसँ ठीकमे (√) चिह्न लगाउ ।
९.	प्रदुषण	निबन्ध	अभ्यास १: निम्न शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निच्चा देल गेल शब्दसभमँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४: निम्न वाक्यसभसे सहीपर (√) आ

			गलतपर (×) चिह्न लगाउ । अभ्यास ७: करण वा अकरण की छियैक, (√) चिह्न लगाउ ।
१०.	दतममि	संवाद	अभ्यास १: शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्नाङ्कित शब्दसभक प्रयोग क९ वाक्य बनाउ । अभ्यास ४: निम्न शब्दसभमेसँ प्रकृतिक अनुसार कोन नहि मिलैत अछि, ओहिमे (√) चिह्न लगाउ ।
११.	जय-जय मिथिला	कविता	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्नाङ्कित शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४ : निम्नाङ्कित वाक्यसभमे ठीकपर (√) आ गलतपर (×) चिह्न लगाउ । अभ्यास ५: उदाहरणक आधारपर जोडा मिलाउ ।
१२.	हम छी टेलिभिजन	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४: निम्न वाक्यसभमे ठीकपर (√) आ गलतपर (×) चिह्न लगाउ । अभ्यास ५: विपरीतार्थक शब्दसभक बीच जोडा मिलाउ ।
१३.	अपन वस्तु	कथा	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग गरू ।
१४.	मैथिल सपूत भुवनेश्वर पाथेय	जीवनी	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४: निम्न संक्षेपसभकेँ रेखा खींचि ओकर पूर्ण रूपक सङ्ग जोडा मिलाउ ।

			अभ्यास ५: निच्चा देल गेल विभक्तिसभक सहयोगसँ रिक्त स्थान भरू ।
१५.	जङ्गलमे फेर मङ्गल घुरल	कविता	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३ : निम्नाङ्कित शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४: जोडा मिलाउ : कोन जानवर की करैत अछि ?
१६.	ओलम्पिक	निबन्ध	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४ : अर्थक हिसाबेँ जोडा मिलाउ ।
१७.	पेटक महिमा	कथा	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्नलिखित शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४: कोष्ठकमे देल गेल शब्दसभमेसँ ठीक उत्तरपर (√) चिह्न लगाउ
१८	प्रधानाध्यपककेँ अर्जी	निवेदन	अभ्यास १: निम्नलिखित शब्दसभक अर्थ बुझू । अभ्यास ३: निम्न शब्दसभकेँ वाक्यमे प्रयोग करू । अभ्यास ४: निम्न शब्दसभकेँ संक्षेपमे एहुना कहल जा सकैत अछि ।
१९.	मिथिलाक्षर (तिरहुता)	लिपि	-

स्रोत: हमर मैथिली पोथी चारिम किलास, २०६४

सरल शब्दहरूको छनोटमा केहीहदसम्म ख्याल गरिएको छ भने आधारभूत शब्दहरूको प्रयोग पनि उपयुक्त नै भएको पाइन्छ । यसैगरी सरलबाट जटिल क्रममा शब्दहरूलाई समावेश गरिएको देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा ८० प्रतिशत विद्यार्थीले जानेका शब्दहरू र २० प्रतिशत मात्र नयाँ शब्दहरू थपिनु पर्नेमा त्यसो गरेको भेटिँदैन जस्तै :

बताह हाथी कथामा प्रयोग शब्दहरू, टेल्ह, छगुन्ता, भाङ्ठ, सद्द जस्ता शब्दहरू अत्यन्तै नयाँ र कठिन खालका देखिन्छन् । पाठमा शब्दभण्डारको भागबण्डा गर्ने क्रममा कुनै पाठमा अत्यधिक पूराना र सजिला शब्दहरू प्रयोग भएका देखिन्छन् भने कुनै कुनै पाठमा अत्यधिक नयाँ, प्राविधिक तथा पारिभाषिक शब्दहरू राखिएका छन् । त्यसैले पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा शब्दभण्डारको रखाइमा विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७.२.३ भाषाको विश्लेषण

भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणमा आवश्यक पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्ष वा माध्यम भाषा हो । भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने भाषा सरल, सुबोध र स्पष्ट हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता अनुरूप कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा प्रयोग भएका भाषाहरू विद्यार्थीको क्षमता, सामाजिक व्यवहार उपयोगी, स्तरअनुरूप र सुहाउँदो नै देखिन्छ । पाठहरूमा प्रयोग गरेका शब्दहरू बढीमा ६/७ अक्षरले बनेका भेटिन्छ । यसैगरी सबैभन्दा लामा वाक्य २३/२४ शब्द संरचनासम्म प्रयोग गरिएको भेटिन्छ । उदाहरणका रूपमा 'अपन वस्तु' नामक कथामा प्रयोग गरिएका वाक्य 'बात ई भेल रहेक जे रघुनाथ ओहिदिन मकैक किछु बालि तोड्ने रहए आ एही हु आरैँ चारिगोट बालि सीतारामकैँ देबाक हेतु ओ अनने रहए' भन्ने वाक्यलाई लिन सकिन्छ । यसरी वाक्य संरचनाका दृष्टिले उक्त वाक्य कक्षा चारका विद्यार्थीहरूको स्तरअनुसार उपयुक्त देखिँदैन । यस्तै पाठहरूमा अनुच्छेदहरूको वितरणका दृष्टिले छोटा छरिता देखिन्छ । वाक्यमा सर्वमानको प्रयोगलाई हेर्दा पनि स्तरअनुरूप उचित नै देखिन्छ । उखान टुक्काको प्रयोगमा भने कक्षा चारको स्तरमा निकै कमी भएको देखिन्छ । यसरी हेर्दा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा प्रयोग गरिएको भाषा उपयुक्त देखिए तापनि पूर्णता भने भेटिँदैन ।

७.२.४ अभ्यासको विश्लेषण

शिक्षण सिकाइमा ज्ञान तथा सिपको अभिवृद्धि गराउन अभ्यासको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । अभ्यासले सिकाइलाई बलियो बनाउँछ । अभ्यास सिकाइको आधारभूत आवश्यकता हो (शर्मा, २०५४ : २०४) । भाषा सिकाइ भनेको भाषिक सिपहरूको विकास गर्नु हो । त्यसैले भाषिक सिप विकासका लागि प्रशस्त अभ्यासको आवश्यकता

पर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तकमा मूल पाठ दिएर त्यसका आधारमा विभिन्न अभ्यासहरू दिइनु पर्दछ । यसैअनुरूप कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा प्रशस्त अभ्यासहरू राखेर सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारै सिपहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ ।

प्रत्येक पाठहरूमा उत्तर भन, उत्तर लेख, लामो उत्तर लेख भनी अभ्यास राखिएको छ । यस्तै शब्दभण्डारलाई प्रत्येक पाठमा छुट्टै शीर्षक राखेर त्यस भित्र जोड मिलाउने, खाली ठाउ भर्ने, अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्ने आदि अभ्यासहरू राखिएको छ । यसले शब्दभण्डार बृद्धि गराउन सहयोग पुऱ्याएको छ । यस्तो कार्यमूलक व्याकरण अभ्यासलाई प्रत्येक पाठमा प्रोत्साहन गरिएको छ । यसैगरी प्रत्येक पाठमा सिर्जनात्मक अभ्यासहरू राखेर सिर्जनात्मक अभिव्यक्तिगत सिपलाई विकास गराउने प्रयास गरिएको छ । यस्तै प्रत्येक पाठमा उच्चारणगत सिपको विकास गराउने प्रयास गरिएको छ । अभ्यासले पाठ्यक्रमका उद्देश्य पूर्तिमा धेरै रूपमा उपयुक्त रूपमा सहयोग गरेको भेटिन्छ । यति भए तापनि लेखाइ सिपलाई झैं अन्य सिपहरूलाई पनि बढी प्रयोग गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसबाट अभ्यासहरूलाई प्रशस्त रूपमा प्रयोग गरी पूर्णता प्रदान गर्नुपर्ने देखिन्छ । अभ्यासलाई पाठ्यक्रमअनुरूप बनाउन भाषाका चारवटा सिपलाई समान महत्त्व दिनुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

७.२.५ चित्रको विश्लेषण

भाषापाठ्यपुस्तकमा भाषिक सिप विकास गर्ने किसिमका चित्रहरू राखिनु पर्दछ । "हजारौं शब्दभन्दा एउटा तस्विर बढी प्रभावकारी हुन्छ" भन्ने चिनियाँ उखानले पनि भाषापाठ्यपुस्तकमा चित्रको महत्त्वलाई झल्काउँदछ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा राखिएका चित्रहरू प्राय पाठ्यवस्तुलाई स्पष्ट पार्ने क्रममा नै राखिएका छन् । कविताका चित्रहरूमा पनि भाषिक सिप विकास गर्न सकिने चित्र राखिएको छ । कथा विधाका पाठहरूमा पनि चित्रहरू उचित नै राखिएको छ । जीवनी विधामा हेर्दा **मैथिल सपूत भूवनेश्वर पाथेय** पाठमा उनको तस्विर राखिएको छ । यस्तै **दुर्गापूजा** निबन्धमा पनि उपयुक्त चित्रहरूको उचित नै राखिएको छ । चिठीमा उपयुक्त खामको नमुना राखिएको छ ।

यसरी विश्लेषण गर्दा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा चित्रहरू राखिएका ठाउँमा उपयुक्त नै छन् । यसैगरी चित्रहरू रङ्गिन नभएर सादा राखिएका छन् । जुन स्तरअनुरूप रहेको देखिँदैन । तल्लो तहका विद्यार्थीहरूलाई रङ्गीन चित्रहरूले प्रभावकारी रूपमा सिक्न मद्दत गर्ने भएकाले कक्षा चारमा रङ्गीत चित्रहरू राख्न आवश्यक देखिन्छ ।

७.२.६ शब्दसूची

भाषापाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा त्यसको प्रयोग भएका नयाँ शब्दहरू तथा उखान टुक्काहरूको सूची अकारादि क्रममा मिलाएर राख्नु पर्दछ । यसले शिक्षक र विद्यार्थी दुबैलाई प्रयोग गर्न सहज हुन्छ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को अन्त्यमा शब्दसूचीको व्यवस्था गरिएको छैन । पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा यस पक्षमा विचार पुऱ्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

७.३ हमर मैथिली पोथीको बाह्य पक्षको विश्लेषण

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** के कस्तो रहेको छ भन्ने कुराको विश्लेषण यसअन्तर्गत गरिन्छ । पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्दा निम्न लिखित तत्त्वहरूको आधारबाट गरिन्छ :

७.३.१ बनोट

भाषापाठ्यपुस्तकको बनोट भनेको बाहिर हेर्दा के कसरी बनेको छ, आवरण के कस्ता छ भन्ने हो । भाषापाठ्यपुस्तकको बनोटको आवरण बाक्लो र बलियो कागजले बनेको हुनुपर्दछ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** हेर्दा बनोटको आवरण बाक्लो र बलियो छ । गाताका चित्र आकर्षक छैन । नेपाल सरकारको मान्यता प्राप्त र आधिकारिक देखिन्छ । गाता बाक्लो, भिज्ने र च्यातिने डरबाद मुक्त हुने अवस्था छ । आकार र मोटाइ स्तरअनुरूप नै देखिन्छ ।

७.३.२ अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ

भाषापाठ्यपुस्तकको अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ पनि उपयुक्त हुनुपर्दछ । प्राथमिक तहमा १८×२४ से.मि.को पेज साइज ८० देखि १०० सम्मको पेज सङ्ख्या

हुनुपर्दछ । १२/१४ प्वाइन्टसम्मका अक्षराकार उपयुक्त मानिने भएकाले अक्षरको आकारका दृष्टिले कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा उपयुक्त देखिन्छ । भाषापाठ्यपुस्तकमा मुख्य शीर्षक ठुला, उपशीर्षक त्यो भन्दा केही साना र पाठ्यांश र अभ्यासहरूमा केही कम गराउँदै लैजानु पर्ने देखिन्छ। पाठ्यपुस्तक भित्रका पानामा १/२ इन्च किनारा छाड्नुपर्नेमा कतै छोडिएको छ भने कतै अस्पष्ट छ । त्यसैले उक्त पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा अक्षराकार र ठाउँ छोडाइमा विचार पुऱ्याउनु पर्ने रहेको छ।

७.३.३ छपाइ र बँधाइ

भाषापाठ्यपुस्तकको छपाइ र बँधाइमा वैज्ञानिकता अपनाउनु पर्दछ। मसी लामो समयसम्म नउड्ने र नफुल्ने हुनुपर्दछ । छपाइ स्पष्ट हुनुपर्दछ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा कालो नउड्ने मसीको प्रयोग गरिएको छ तर छपाइमा कतै बुझिने अक्षर भेटिन्छ कतै अत्यन्तै मधुरो छापिएर बुझ्नै कठिन देखिन्छ । कतिपय छापिएका अक्षरहरू अर्को पानामा देखिएका छन् । बँधाइका दृष्टिले हेर्दा पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिएका कागजलाई बलियो धागोले सिलाएर स्टेपले क्लिप गरेर, गम अथवा फेबिकलले बलियो गरी जमाएको, छ तर बलियो धागोले सिलाएको छैन जुन उपयुक्त देखिँदैन।

७.३.४ कागजको स्तर

भाषापाठ्यपुस्तक विद्यार्थीले अत्यन्तै धेरै प्रयोगमा ल्याउने साधन हो । त्यसैले पाठ्यपुस्तकमा प्रयोग गरिने कागज स्तरीय, बाक्लो, चिल्लो र सेतो हुनुपर्दछ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा प्रयोग गरिएको कागजको गुणस्तरलाई विचार गर्दा सेतो चिल्लो पाना भएको मध्यम गुणस्तरीय कागज देखिन्छ।

७.३.५ मूल्य

पाठ्यपुस्तकलाई सकेसम्म निशुल्क व्यवस्था मिलाउन सक्नुपर्दछ । भाषापाठ्यपुस्तकको मूल्य सबै अभिभावकहरूले सामान्य आर्थिक अवस्थामा खरिद गरेर बालबालिकालाई उपलब्ध गराउन सक्ने हुनुपर्दछ। कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**को

मूल्य तोकिएको देखिँदैन । पाठ्यपुस्तक सरकारी स्तरबाट नै निशूल्क वितरण गरिएको छ, त्यसैले मूल्यका दृष्टिले उपयुक्त छ ।

७.३.६ सुलभता

भौगोलिक विविधता र कठिनाइका कारण पाठ्यपुस्तकलाई समयमै पुऱ्याउन नसक्दा शिक्षणमा समस्या देखिन्छन् । पाठ्यपुस्तक खोजेको बेलामा जहाँ तहीँ सजिलैसँग उपलब्ध हुनुपर्दछ । सहरी र सुगम क्षेत्रमा मात्रै नभएर दर्गुम तथा पहाडी क्षेत्रमा पनि नयाँ शैक्षिक सत्र सुरुवात अगावै उपलब्ध हुनुपर्दछ । नेपालको प्रत्येक दुर्गम तथा पहाडी क्षेत्रमा पाठ्यपुस्तक समयमै उपलब्ध हुन नसक्ने समस्याले भने अझै छोडेको छैन ।

अध्याय आठ

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

८.१ सारांश

प्रस्तुत शोधपत्रमा आठ अध्याय राखेर ती अध्यायहरू भित्र विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षक राखी अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ । यी कुराहरूलाई छोटकरीमा प्रस्तुत गर्नु नै यसको सारांश हो ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय एकमा पृष्ठभूमि, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको सान्दर्भिकता, अध्ययनको औचित्य, अध्ययनको सीमा जस्ता उपशीर्षकका बारेमा स्पष्टीकरण दिइएको छ । यसैगरी दोस्रो पाठ्यक्रम भनेको के हो भन्ने सन्दर्भमा पाठ्यक्रमको परिचय दिने काम गरिएको छ भने पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको सम्बन्धका बारेमा प्रष्ट्याइएको छ । त्यसैगरी दोस्रो उपशीर्षकका रूपमा समस्या कथन राखिएको छ । यसमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा विधा, क्षेत्र र क्रम तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तक के कस्तो भन्ने सन्दर्भहरू राखिएका छन् । तेस्रो उपशीर्षकअन्तर्गत अध्ययनको उद्देश्य राखिएको छ । यसमा अनुसन्धेय समस्यामा आधारित रहेर उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ, जसमा पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को अध्ययन गर्न, कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा विधा, क्षेत्र र क्रम तथा पाठ्यवस्तुको पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन गर्नु र आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गर्नु रहेको छ । चौथो उपशीर्षकका रूपमा अध्ययन अनुसन्धानको सान्दर्भिकता राखिएको छ । यसअन्तर्गत प्रस्तुत शोधकार्य गर्न आवश्यक छ वा छैन भन्ने सन्दर्भ स्पष्ट पारिएको छ । यसअध्ययनको पाँचौ उपशीर्षकअन्तर्गत अध्ययनको औचित्य राखिएको छ । यसअन्तर्गत हालसम्म भएका अध्ययनहरूमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन नभएकाले यस विषयमा अध्ययन गर्नु औचित्यपूर्ण रहेको कुरा राखिएको छ । यसैगरी यस अध्ययनको छैटौं उपशीर्षकअन्तर्गत अध्ययनको सीमा राखिएको छ, जसमा अध्ययन गरिने विषयको सीमालाई निर्दिष्ट गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** र त्यसको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययनमा सीमित कुरा प्रष्ट्याइएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय दुईमा पूर्वकार्यको पुनरावलोकन शीर्षक राखिएको छ । यसअन्तर्गत रहेको पूर्वकार्यको पुनरावलोकन उपशीर्षकमा पूर्वकार्यको अध्ययन राखिएको छ । यसअन्तर्गत अध्ययन कार्य गर्नुभन्दा अगाडि यस अध्ययनीय शीर्षकसम्बन्धी के कस्ता विषय र क्षेत्रमा अध्ययनहरू भएका छन् अरू के कति गर्नुपर्ने छ भन्ने बारेमा दिशानिर्देश गरिएको छ । त्यसैगरी पूर्वअध्ययन गर्नाले के कस्ता फाइदा हुन्छ भन्ने पक्षमा पूर्वअध्ययनको महत्त्व नामक शीर्षक स्पष्ट पारिएको छ ।

त्यसैगरी अध्याय तिनमा सैद्धान्तिक अवधारणा नामक उपशीर्षकअन्तर्गत पाठ्यक्रमको सैद्धान्तिक अवधारणालाई विभिन्न दृष्टिकोणबाट परिचय दिइएको छ । यसैगरी भाषापाठ्यक्रमलाई सैद्धान्तिक आधारबाट परिचय दिइएको छ । त्यसपछि पाठ्यक्रमका तत्त्वहरू नामक उपशीर्षक दिई त्यसअन्तर्गत पाठ्यक्रमको उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप र मूल्याङ्कन जस्ता तत्त्वहरूका बारेमा सैद्धान्तिक रूपबाट निकालिएको छ । यसैगरी अर्को उपशीर्षकमा भाषापाठ्यपुस्तकका आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताहरूलाई सैद्धान्तिक रूपबाट चर्चा गरिएको छ । यसअन्तर्गत भाषापाठ्यपुस्तकका आन्तरिक विशेषताका पाठ्यवस्तु, शब्दभण्डार, भाषा अभ्यास र चित्र, शब्दसूचीहरूको बारेमा चर्चा गरिएको छ । यस्तै भाषापाठ्यपुस्तकको बाह्य विशेषताअन्तर्गत बनोट, अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ र बँधाइ, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता, विषयसूची बारेमा चर्चा गरिएको छ । त्यसपछि अर्को उपशीर्षक भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तकको सम्बन्धअन्तर्गत पाठ्यक्रम भनेको शिक्षण क्रियाकलापलाई व्यवस्थित बनाउन योजना निर्माण गर्दछ र पाठ्यपुस्तकले त्यस उद्देश्यलाई पूरा गर्न माध्यमका रूपमा कार्य गर्दछ त्यसैले यी दुईबिच अन्तरसम्बन्ध रहेको छ भन्ने कुरा प्रस्ट पारिएको छ ।

त्यसपछि प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय चारअन्तर्गत अध्ययन विधि र प्रक्रिया शीर्षक राखिएको छ । यसअन्तर्गत अध्ययनको ढाँचा उपशीर्षकमा अध्ययन कार्य गर्दा कस्ता

विधिहरू प्रयोग गरिन्छ, कुन तरिका अपनाइन्छ कुन ढाँचा र संरचनामा सङ्गठित र सुव्यवस्थित गरिन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट पारिएको छ । यस्तै अध्ययनको विधि नामक उपशीर्षकमा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यमा आधारित रहेर विभिन्न किसिमका सन्दर्भपुस्तकहरू, भाषपाठ्यपुस्तकहरू, पाठ्यक्रम तथा शोधपत्रहरूको सहयोग लिई अध्ययन गरिने गरिएको कुरा देखाइएको छ । अध्ययनको क्षेत्र उपशीर्षकअन्तर्गत अध्ययनको क्षेत्र शैक्षिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसपछि तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धतिमा पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट तथ्याङ्क सङ्कलनका प्राथमिक स्रोतका सामग्रीहरूमा मुख्य गरी पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरबाट प्रकाशित मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम (१-५) २०६४ र कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** २०६४ लाई लिइएको कुरा राखिएको छ । त्यसैगरी द्वितीयक स्रोतका रूपमा भाषापाठ्यपुस्तकका विभिन्न प्रकाशनमा पुस्तकहरू, भाषिक अनुसन्धान विधिका पुस्तकहरू र शोधपत्रहरूलाई लिइएको कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यसरी सङ्कलन गरिएको सामग्रीलाई अध्ययन विश्लेषण गरी प्रस्तुत गरिएको कुरा समेत उल्लेख गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय पाँचअन्तर्गत पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को अध्ययन शीर्षक राखिएको छ । यसअन्तर्गत पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को अध्ययन नामक उपशीर्षक राखिएको छ । यस भित्रका पनि विभिन्न उपशीर्षकहरूका माध्यमबाट कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** लाई पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा विश्लेषण गरिएको छ । यसमा पाठ्यक्रमको उद्देश्य र पाठहरू नामक उपशीर्षक राखी पाठ्यक्रमको उद्देश्य प्राप्त गर्न सहयोग पुऱ्याउने पाठहरू पाठ्यपुस्तकमा राखिएको छ छैन भनी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यस्तै भाषिक सिपका दृष्टिले **हमर मैथिली पोथी** को अध्ययन उपशीर्षक राखी यस भित्र भाषाका चार सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइलाई छुट्टाछुट्टै उपशीर्षकमा राखी विश्लेषण गरिएको छ । यसैगरी शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया र पाठ्यपुस्तको विश्लेषण, मूल्याङ्कन, अङ्कभार र समयभार तथा पाठ्यपुस्तक, पाठको आकृति प्रकृति र **हमर मैथिली पोथी**, वैचारिक पक्ष र **हमर मैथिली पोथी** जस्ता

उपशीर्षक राखी पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्ने कार्य गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय छअन्तर्गत कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा विधा, क्षेत्र, क्रम तथा पाठ्यवस्तुको पाठ्यक्रमका दृष्टिले अध्ययन, शीर्षक राखिएको छ । यसअन्तर्गत पाठ्यक्रमका विधा, क्षेत्र, क्रम अनुरूपताका आधारमा त्यसअन्तर्गत पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेको क्षेत्र र क्रमलाई तालिकामा राखिएको छ र त्यसको अध्ययन विश्लेषण गरी पाठ्यक्रमको क्रमअनुरूप पाठ्यपुस्तकमा पाठहरूलाई मिलाएर नराखिएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनको अध्याय सातअन्तर्गत आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण नामक शीर्षक राखिएको छ । यस भित्र पाठ्यपुस्तकको आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा पाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गरिएको छ । यसअन्तर्गत पाठ्यवस्तुको विश्लेषण, शब्दभण्डारको अभ्यासको स्वरूप भाषाको विश्लेषण, अभ्यासको विश्लेषण, चित्रको विश्लेषण, शब्दसूची उपशीर्षक राखी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा आन्तरिक पक्ष स्तरयुक्त नै भेटिएको निष्कर्ष निकालिएको छ । यसैअन्तर्गत पाठ्यपुस्तकको बाध्य पक्षको विश्लेषण नामक उपशीर्षक राखी यसमा बनोट, अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइ, छपाई र बँधाइ, कागजको स्तर, मूल्य, सुलभता नामक छुट्टाछुट्टै उपशीर्षक राखी अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ । यसबाट पाठ्यपुस्तकको बाह्य पक्ष त्यति उपयुक्त नभएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय आठमा सारांश, निष्कर्ष, सुझावहरू र उपयोगिता उपशीर्षकहरू राखी यस अध्ययनकार्यको समापन गर्ने कार्य गरिएको छ । अन्त्यमा प्रस्तुत अध्ययन कार्य गर्नका लागि आवश्यकता सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएका सन्दर्भ सामग्रीहरूको सूचीलाई वर्णानुक्रम मिलाएर प्रस्तुत गरिएको छ ।

८.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत अध्ययनको उद्देश्य कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमअनुरूप छ वा छैन भनी अध्ययन गर्नु हो । त्यसैअनुरूप मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम वि.सं. २०६४ सालको पाठ्यक्रम (१-५) अनुरूप कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** छ वा छैन भनी पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले खोजी गर्ने कार्य भएको छ । यसैगरी पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमको उद्देश्यलाई पूर्ति गर्न सक्छ वा सक्दैन, पाठहरूको पाठ्यक्रमअनुरूप के कसरी तालमेल मिलेको छ, पाठ्यक्रमको भावना वा मर्मलाई पहिचान गर्न सकेको छ छैन भनी पहिचान गर्ने कार्य यस अध्ययनमा गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा उक्त पाठ्यपुस्तकको पाठ्यक्रमसँगको सम्बन्ध केलाउनका लागि विभिन्न अध्याय पश्चात निष्कर्ष निकालिएको छ । समग्रमा त्यसरी निकालिएको निष्कर्षलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. **हमर मैथिली पोथी** भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप हुनुपर्दछ । कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** ले भाषापाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप नै निर्माण भएको पाइन्छ ।

२. **हमर मैथिली पोथी** मा भाषाका चारै सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइलाई सन्तुलित रूपमा समावेश गरिनुपर्दछ । यस पाठ्यपुस्तकमा चारै सिपहरूमध्ये लेखाइ सिपमा बढी जोड दिएको पाइन्छ ।

३. **हमर मैथिली पोथी** ले सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ चारै सिपलाई बराबर महत्त्व दिइ अभ्यासहरू प्रशस्त राखिनु पर्नेमा यस पाठ्यपुस्तकमा लेखाइ, पढाइ, सिपगत अभ्यासहरू नै बढी भएको अन्य सिपहरू पूरा गर्न सक्ने अभ्यासको कमी भएको पाइन्छ ।

४. शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया विद्यार्थी केन्द्रित हुनुपर्दछ । यस पाठ्यपुस्तकमा राखिएका अभ्यास तथा सिर्जनात्मक अभ्यासको विद्यार्थी केन्द्रित क्रियाकलापलाई अवलम्बन गर्न खोजेको देखिन्छ ।

५. पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणलाई कार्यमूलक ढङ्गबाट पाठसँग सम्बद्ध गराउन कोसिस गरिनुले शिक्षण प्रक्रियालाई सैद्धान्तिक भन्दा व्यावहारिक प्रक्रियातर्फ उन्मुख गरिएको पाइन्छ ।

६. मूल्याङ्कन तथा अङ्कभारलाई हेर्दा यस पाठ्यक्रमले कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को १०० पूर्णाङ्कमध्ये ५० पूर्णाङ्क प्रयोगात्मकमा जोड दिइएको छ यसले निर्माणात्मक मूल्याङ्कनलाई केही भए पनि प्राथमिकता दिएको पाइन्छ ।

७. पाठ्यपुस्तकमा राखिएको पाठहरूको आकृति प्रकृतिका दृष्टिले हेर्दा स्तर, तह र उमेर सुहाउँदा, व्यावहारिक र रमाइलाका दृष्टिले उपयुक्त पाइन्छ तर यति भएता पनि पाठको सङ्ख्या १९ हुनुले पाठभित्र रहेका क्रियाकलापहरू उपयुक्त समयमा सकिन कठिन हुने देखिन्छ ।

८. वैचारिक दृष्टिकोणबाट उक्त पाठ्यपुस्तकले शिक्षा शास्त्रीय दृष्टिकोण, प्रजातान्त्रिक मूल्यमान्यता, मानव अधिकार तथा बालअधिकार राष्ट्रिय एकता र सार्वभौमिकतालाई स्पष्ट रूपमा समेटेको भेटिँदैन ।

९. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी**मा राखिएका सम्पूर्ण विधाहरू पाठ्यक्रमअनुरूप रहेको छ तर पाठहरूको रखाइ क्रम भने पाठ्यक्रमअनुरूप रहेको छैन ।

१०. प्रत्येक पाठमा विभिन्न किसिमका शब्दभण्डारका अभ्यासहरू राखिएकाले शब्दभण्डारका दृष्टिले उक्त पाठ्यपुस्तक उपयुक्त देखिन्छ ।

११. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा उखान टुक्काको प्रयोगका दृष्टिले अत्यन्तै न्यून प्रयोग भएको छ ।

१२. शब्दभण्डारको रखाइक्रम हेर्दा केही अत्यधिक पूराना र सजिला शब्दहरू, कहीँ अत्यधिक नयाँ, प्राविधिक तथा पारिभाषिक शब्दहरू राखिएकाले यस पाठ्यपुस्तक उपयुक्त देखिँदैन ।

१३. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा राखिएका चित्रहरूको रङ्ग उचित नै छ तर चित्रको रखाइमा भने अपूर्ण नै छ ।

१४. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को बनोटका दृष्टिले आकार र मोटाइ स्तरअनुरूप छ तर रुझ्ने, भिज्ने, मैलिने तथा च्यातिने डरबाट मुक्त हुन सकेको छैन ।

१५. अक्षरको आकार र ठाउँ छोडाइका दृष्टिले उपयुक्त छैन ।

१६. यस पाठ्यपुस्तकको छपाइ र बँधाइका दृष्टिले हेर्दा उपयुक्त नै देखिँदैन ।

१७. यस पाठ्यपुस्तकमा कागजको स्तरयुक्त देखिन्छ ।

१८. यस पाठ्यपुस्तकको मूल्य उपयुक्त छ तर सुलभताका दृष्टिले भने उपयुक्त हुन सकेको छैन ।

१९. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा राखिएका पाठहरू छोटा, सरलताको दृष्टिले उपयुक्त नै देखिन्छन् ।

२०. पाठ्यपुस्तकमा सिर्जनात्मक अभ्यासलाई प्राथमिकता दिएर प्रत्येक पाठको अभ्यासमा राखिएको छ ।

२१. पाठ्यपुस्तकमा प्रत्येक पाठमा कठिन शब्दहरूको अर्थ दिइएकाले सिकाइ तथा शब्दार्थ शिक्षणमा सहयोग गरेको छ ।

८.३ सुझावहरू

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा भएका कमीकमजोरीहरूलाई निम्नानुसार निराकरण गरी परिष्कृत र परिमार्जन गरी सुधार गर्न सकिन्छ :

१. पाठ्यपुस्तकले पाठ्यक्रमको वास्तविक भावना र उद्देश्यलाई आत्मसात् गरी सोही बमोजिम पाठ्यवस्तु छनोट गर्नुपर्ने,

२. पाठ्यपुस्तकले चारै भाषिक सिप सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइलाई सन्तुलित रूपमा समावेश गर्न सक्नुपर्ने,

३. क्रियाकलाप गर्न उपयुक्त समयमा सकिने गरी विचार पुऱ्याएर पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनुपर्ने,

४. पाठ्यपुस्तकले मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोण तथा परिवर्तित समयलाई समेट्नुपर्ने,

५. पाठ्यपुस्तकले राष्ट्रिय एकता र सार्वभौमिकतालाई समेट्नुपर्ने,

६. पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमअनुरूप पाठको रखाइक्रम मिलाएर राख्नुपर्ने,

७. पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न सन्दर्भ र प्रसङ्गअनुरूप उखान टुक्काहरूको प्रयोगमा ध्यान दिनुपर्ने,

८. शब्दभण्डारको रखाइक्रम र स्तरणमा ध्यान दिनुपर्ने,

९. पाठ्यपुस्तकमा चित्रहरूको रखाइमा अझ विचार गरी आवश्यकता अनुसार थप गरिनुपर्ने,

१०. पाठ्यपुस्तकको अन्त्यमा शब्दसूची राखेर विद्यार्थी तथा शिक्षकलाई आवश्यक प्रयोग गर्न सहयोग बनाउन सकेमा राम्रो हुने ।

८.४ उपयोगिता

कक्षा चारमा पढ्ने विद्यार्थीहरूका लागि भाषिक सिप विकास गराउने उद्देश्यले प्रस्तुत पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको हो । वि.सं. २०६४ पाठ्यपुस्तक मातृभाषाको नमुना पाठ्यक्रम (१-५) को उद्देश्य पूरा गर्न यो पुस्तक उपयोगी रहेको छ । यस पाठ्यपुस्तकमा विभिन्न विधाहरू राखी तिनीहरूकै आधारमा १९ वटा पाठहरू समावेश गरिएको छ । पाठभित्र विभिन्न सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ जस्ता चारै भाषिक सिपहरूलाई अभ्यास गराउने तथा कार्यमूलक व्याकरणलाई समेटेर प्रशस्त अभ्यासहरू राखिएको छ । यसरी निर्माण गरिएको कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** शैक्षणिक दृष्टिकोणबाट निकै उपयोगी छ । यसैगरी भाषाको नीतिगत तह र प्रयोगगत तह आदिमा यस अध्ययन गर्नु महत्त्वपूर्ण रहेको छ । यस अध्ययन कार्यका प्रयोजनहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

८.४.१ नीतिगत तह

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को पाठ्यक्रमअनुरूपताको दृष्टिले अध्ययन गर्नाले पाठ्यक्रम निर्माण तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण कार्य गर्न निर्माताहरूलाई सहयोग

पुऱ्याउँछ । पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकका सम्बन्धका बारेमा अध्ययन गर्नु र यिनीहरूमा भएका कमीकमजोरीहरूको निराकरण गर्न र सरोकारावालाहरूसम्म पुऱ्याउने विभिन्न आधारहरू परिपूर्ति गर्न समेत यसको उपयोगिता छ । त्यसैले यस अध्ययनको नीतिगत तहको उपयोगितालाई निम्न बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप निर्माण गर्न ।

२. **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रम निर्मातालाई आवश्यक विषयवस्तुको छनोट गर्न ।

३. **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रम निर्मातालाई विधा छनोट गर्न तथा विधागत क्षेत्र र क्रम निर्धारण गर्न ।

४. **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रम निर्मातालाई सामग्री सङ्कलन गर्न ।

५. **हमर मैथिली पोथी** निर्माता, लेखक, प्रकाशकका लागि सहयोग गर्न ।

६. **हमर मैथिली पोथी** मा रहेका कमीकमजोरीहरू पत्ता लगाई त्यसमा रहेका विषयवस्तुलाई परिवर्तन गरी विषयवस्तुलाई समय सान्दर्भिक बनाउन ।

७. ज्ञान र अनुभवलाई वृद्धि गर्न तथा भविष्यका लागि सञ्चित गरी राख्न ।

८. पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अन्तर सम्बन्धका बारेमा जानकारी प्राप्त गर्न ।

८.४.२ प्रयोगगत तह

प्रस्तुत अध्ययनले नीतिगत तहका साथै प्रयोगगत तहबाट पाठ्यपुस्तकको व्यावहारिक पक्षमा महत्त्वपूर्ण उपयोगीको कार्य गर्दछ । यस अध्ययनले पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप पाठ्यपुस्तक निर्माण भए नभएको सिकारुको रुचि, क्षमता, उमेर, समूहलाई समेटे नसमेटेको, सिपगत अभ्यास भए नभएको आदिका बारेमा अध्ययन गरेको छ । त्यसैले कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को अध्ययन गर्नाले प्रयोगगत तह दृष्टिकोणबाट निम्नानुसार उपयोगी हुने कुरा स्पष्ट पारिएको छ :

१. यस अध्ययनले कक्षा चारको अध्यापन गराउने शिक्षक तथा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी दुवैलाई सहयोग पुऱ्याउने ।

२. पाठ्यपुस्तकमा भएका कमीकमजोरीहरू थाहा पाउन ।

३. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमअनुरूप भए नभएको थाहा पाउन ।

४. भाषाका चारै सिपहरूलाई एकीकृत शिक्षण गर्नका लागि आधार प्रदान गर्न ।

५. पाठ्यक्रमले उद्देश्य पूर्तिमा सहयोगी हुने गरी शिक्षण गर्न ।

६. राष्ट्रिय, क्षेत्रीय तथा अभिभावकहरूको आफ्ना बालबालिकाप्रतिको लगानी तथा भविष्य निर्माणका चाहना परिपूर्ति गर्न ।

८.५ भावी अध्ययनका लागि सम्भाव्य शीर्षकहरू

कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** को पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले अध्ययन गरिएको छ । यो शीर्षक बाहेक यससम्बन्धी निम्नलिखित सम्भाव्य अध्ययनका लागि निम्नलिखित शीर्षक छनोट गरिएको छ :

१. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** पाठ्यक्रमको अध्ययन

२. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा समावेश शब्दभण्डारको अध्ययन

३. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा समाविष्ट नमुना अभ्यासहरूको अध्ययन

४. पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा समावेश कथा विधाको अध्ययन

५. कक्षा चारको **हमर मैथिली पोथी** मा समावेश गरिएका कथा र कविताहरूको तुलनात्मक अध्ययन

सन्दर्भसूची

अधिकारी, विष्णुप्रसाद (२०७३), *माध्यमिक शिक्षक स्रोत सामग्री,* काठमाडौं : आशिष बुक हाउस प्रा.लि. ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज र शर्मा, केदारप्रसाद (२०५६), *प्रारम्भिक नेपाली शिक्षण,* काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

आचार्य, देवीप्रसाद (२०५९), *कक्षा छको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

कोइराला, गंगा (२०७०), *पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा पाँचको हाम्रो नेपाली किताबको नमुना अभ्यासको अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०७०), *नेपाली भाषाशिक्षण : परिचय र प्रयोग,* काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि. ।

ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०५६), *भाषापाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति,* काठमाडौं : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।

दवाडी, सन्तु (२०७०), *पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा स्नातक नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

निरौला, हरिप्रसाद (२०६२), *माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा पाठ्यक्रमअनुरूपता,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पाण्डे, गोमा (२०६३), *कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट नमुना अभ्यासको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

पौडेल, माधवप्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू,* काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।

पौडेल, राजेन्द्रप्रसाद र पण्डित, सि.एन. (२०६६), *आधुनिक अनुसन्धान विधि,* काठमाडौं : प्रज्ञा पब्लिकेसन ।

फुँयाल, सरस्वती (२०६२), *कक्षा आठको हाम्रो नेपाली किताबको विश्लेषण,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

बन्धु, चूडामणि (२०६५), *अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन,* काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

बम, सुशील कुमार (२०७०), *पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा दसको वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथाहरूको अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६५), *भाषिक अनुसन्धान विधि,* कठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।

भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), *भाषिक अनुसन्धान विधि,* काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।

राई, जमुना (२०६६), *निम्न माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

रिमाल, प्रभादेव (२०७१), *पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकको अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

लामिछाने, यादवप्रकाश (२०७०), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम,* काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

लामिछाने, यादवप्रकाश र अन्य (२०६९), *भाषिक अनुसन्धान विधि,* काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६०), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण,* काठमाडौं : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६८), *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण,* काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद, लुइँटेल (२०५२), *शोधविधि,* ललितपुर : साझा प्रकासन ।

श्रेष्ठ, सन्तोषी (२०६७), *कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताबको विश्लेषण,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

सुवेदी, उर्मिला (२०६६), *कक्षा आठको नेपाली किताबमा प्रयुक्त कथा विधाको पाठ्यक्रमअनुरूपताको अध्ययन,* स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

व्यक्तिवृत्त

नाम : ममता कुमारी साह

जन्ममिति : २०४७/०९ /१७

स्थायी ठेगाना : मलंगवा-३, सर्लाही

बाबुको नाम : श्री इन्दल साह

आमाको नाम : भगवनीया देवी

लिङ्ग : महिला

भाषा : नेपाली

धर्म : हिन्दु

राष्ट्रियता : नेपाली

सम्पर्क नं. : ९८०११९६५५०

अध्ययन गरेका शिक्षण संस्थाहरू

क्र.सं.	उत्तीर्ण तह	शिक्षण संस्था	उत्तीर्ण साल
१	एस.एल.सी	श्री पब्लिक माध्यमिक विद्यालय, सर्लाही	२०६३
२	प्रविणता प्रमाणपत्र तह	पदम रत्न विद्या मन्दिर, सर्लाही	२०६६
३	स्नातक तह	सर्लाही क्याम्पस, सर्लाही	२०६९
४	स्नातकोत्तर तह	विश्वविद्यालय क्याम्पस, कीर्तिपुर, काठमाडौं	२०७३